

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ)
ANABİLİM DALI

HÜSEYİN AVNİ PAŞA

Yüksek Lisans Tezi

Meltem Valandova

Ankara-2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ)
ANABİLİM DALI

HÜSEYİN AVNİ PAŞA

Yüksek Lisans Tezi

Meltem Valandova

Tez Danışmanı
Yrd.Doç.Dr.Bekir Koç

Ankara-2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ)
ANABİLİM DALI

HÜSEYİN AVNİ PAŞA

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Yrd.Doç.Dr.Bekir Koç

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

....Yrd.Doç.Dr.Bekir Koç.....

....Prof.Dr.Musa Çadircı.....

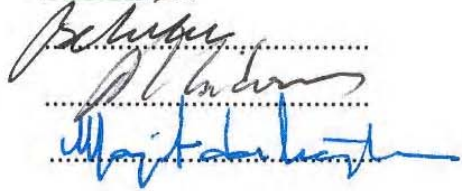
....Doç.Dr.Mehmet Seyitdanlıoğlu.....

.....

.....

.....

İmzası

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi19.04.2007.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
HÜSEYİN AVNİ PAŞA’NIN HAYATI	
1.1. Hüseyin Avni Paşa’nın Çocukluğu, Yetişkinliği ve Memuriyet Hayatı.....	5
1.2. Hüseyin Avni Paşa’nın Öldürülmesi (Çerkes Hasan Vak’ası).....	9
İKİNCİ BÖLÜM	
HÜSEYİN AVNİ PAŞA’NIN SİYASİ DÜŞÜNCE VE FAALİYETLERİ	
2.1. Hüseyin Avni Paşa’nın Meşrutiyetle İlgili Düşünceleri.....	13
2.2. Sultan Abdülaziz’in Tahttan İndirilmesinde Hüseyin Avni Paşa’nın Rolü	17
2.2.1.Hal’in Gerçekleşmesi	22
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
HÜSEYİN AVNİ PAŞA’NIN HİZMETLERİ	
3.1. Serasker Hüseyin Avni Paşa’nın Hizmetleri.....	28
3.2. Hüseyin Avni Paşa’nın Valilikleri Sırasındaki Hizmetleri.....	32
3.3. Sadrazam Hüseyin Avni Paşa’nın Hizmetleri.....	37
3.4. Hüseyin Avni Paşa’nın Memuriyet Hayatı ve Hizmetleri İle İlgili Bazı Hatıra ve Notlar.....	38
3.5. Hüseyin Avni Paşa’nın Terekesi.....	41
SONUÇ.....	45
ÖZET.....	48
ABSTRACT.....	49
KAYNAKÇA.....	50

KISALTMALAR

a.g.e	Adı geçen eser
a.g.m	Adı geçen makale
SBFD	Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
BTTD	Belgelerle Türk Tarih Dergisi
TTK	Türk Tarih Kurumu

ÖNSÖZ

Hüseyin Avni Paşa 19. yüz yılda yaşamış yakın tarihimizin siyasi ve askeri hayatında önemli rolü olan devlet adamlarımızdandır. Osmanlı İmparatorluğu'nda batılılaşma hareketlerinin başladığı bu dönemde, dönemin ünlü devlet adamlarının hayatlarını incelemek bize yakın tarihimizin kapalı kapılar ardındaki sırlarının gün yüzüne çıkarılmasına yardım edecektir. Bu sebeple Hüseyin Avni Paşa'nın tez konusu olarak belirlenmesi tesadüfen yapılan bir seçim değildir.

Sultan Abdülaziz devrinde (1861-1876) Padişah da dahil olmak üzere, hakkında kişiliği, askeri hizmetleri, siyasi faaliyetleri açısından en çok müsbet ve menfi fikirler üretilen devlet adamlarındandır. Hal böyle olunca Hüseyin Avni Paşa'nın inişli çıkışlı 26 yıllık memuriyet yılları ve varolma mücadelesi içinde izlediği yol, dikkatimizi çokça çekmiş, bizi dört kez seraskerlik ve sadrazamlık yapmış Paşa'nın hayatını incelemeye yöneltmiştir.

II. Abdülhamid'in saltanatı zamanında (1876-1909), yazılan eserlerde siyasî olaylara özellikle hal hadisesine karışanlardan bahsolunmasına müsaade edilmediğinden, belirtilen devredeki yazım dilinde bu konuda verilen bilgi yok denecek kadar azdır. Daha sonraki yıllarda basılan eserlerde ise, Paşa'nın hizmetlerinden çok gönül maceraları ve siyasî faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Bu alışılmış durumun aksine, tezimizde sınırlı da olsa Hüseyin Avni Paşa'nın hayatına, siyasi yöndeki görüş ve çalışmalarına, seraskerlikleri, valilikleri ve sadrazamlığı dönemindeki hizmetlerine yer verilmiştir.

Prof.Dr.Yücel Özkaya ile başlayan ve bir süre ara verildikten sonra Yrd.Doç.Dr.Selda Kaya Kılıç ile hazırlık çalışmalarına devam edilen bu Yüksek Lisans Tezi, onun yurtdışına gitmesi sebebiyle Yrd.Doç.Dr.Bekir KOÇ danışmanlığında sonuçlandırılmıştır. Araştırmamda değerli görüş ve bilgilerini benimle paylaşan danışmanım Yrd.Doç.Dr.Bekir Koç' a teşekkür ediyor, bilgisini ve değerli zamanını benimle paylaşmaktan hiç çekinmeyen sevgili hocam Prof.Dr.Musa Çadırcı'ya da şükranlarımı sunuyorum. Tez araştırmasında ve yazımında benden desteğini esirgemeyen aileme de ayrıca teşekkür etmeyi borç biliyorum.

Meltem Valandova

GİRİŞ

1789 Fransız İhtilâli'nin getirdiği millet, milliyetçilik, hürriyet gibi mefhumlar kısa zamanda Avrupa'da yayıldı. Bu sebeple; XIX. yüzyıl, Avrupa için milletler ve milliyetçilik çağı olmuştur. Ayrıca bu yüzyıl, liberalizm, demokrasi, ve sosyalizm gibi birbirini takip eden, çoğu defa birbirinin tersi olan fikir akımlarının geliştiği bir çağdır.

İkinci olarak, XIX. yüzyılın ilk yarısında Avrupa toplumlarının geçirmiş olduğu önemli bir aşama da, ekonomik alanda ortaya çıkmıştır. Avrupa'da Sanayi İnkılâbı'nın bir sonucu olarak bu devrede büyük hamleler yapılmıştır. Sanayinin gelişmesi ve üretim artışı sonunda XIX. yüzyıl Avrupası, dünyanın sanayi, sermaye ve üretim merkezi durumuna gelmiştir.

Üçüncü olarak bu yüzyılda Avrupa özellikle sanayinin ortaya çıkardığı problemlerle karşı karşıyadır. Sanayisi için hammaddeye, üretimi için pazarlara ve sermayesi için de emeğin ucuz olduğu, tekniğin ve sanayinin bulunmadığı ülkelere ihtiyacı vardır. Bu ihtiyaçları karşılamak, uygulanan himaye politikası nedeniyle Avrupa'da mümkün değildi. Bu sebepten Avrupa ülkeleri kıta dışına yayılmaya başlamışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda milliyetçilik uzun vadede, önce yabancı propagandası ve siyasî amaçlarla Hristiyan unsurlar arasında yayılmaya başlamıştır. Sonuçta Fransız İhtilali ile tohumlanan ve hürriyet fikriyle desteklenen milliyetçiliğin gayrimüslimler arasında yayılması, Osmanlı devletinde ayaklanmalara yol açarak devletin bütünlüğünü tehdit etmeye başlayacaktır.

1789'da Fransız İhtilâli başladığında, Osmanlı İmparatorluğu diğer Avrupa devletlerinde olduğu gibi, gelişmelere Fransa'nın bir iç meselesi olarak yaklaşmıştır. Bir İslam devleti olması, Avrupa ölçülerine göre ayrıcalığa ve eşitsizliğe dayanan siyasî ve sosyal bir yapıya sahip olmamasından bir endişe de duymadı. Üstelik Fransa'nın, Osmanlı Devleti ile ortak sınırı da yoktu. Endişe duyulmamasında Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da daimi elçiliklerinin bulunmamasından dolayı gelişmelerle ilgili bilgilerin dolaylı yollardan öğreniliyor olmasının da rolü vardı. Bu yüzden Osmanlı yöneticilerinin, ihtilâlin gelişmesinden sonra dahi, ihtilâlin getirdiklerini tam olarak anlayabilmiş oldukları söylenemez.

Aslında dünya çapında bir hareket olan Fransız İhtilâli ve Napolyon savaşları sırasında Osmanlı Devleti kendisini parçalayıp yıkacak olan iki büyük olayla karşı karşıya kalmıştır. Bunlardan biri Fransızların ihtilâlcî heyecanla her yanda ve bu arada Osmanlı topraklarında yaymakta oldukları hürriyetçi ve milliyetçi düşünce; ikincisi de Rusların bu ihtilâle "panzehir" ve emperyalizmlerinin silahı olarak Balkanlar'da yaptıkları, fakat sonuç olarak Osmanlı devletini parçalamaya yönelik Ortodoksluk ve Slavcılık propagandasıydı. Bu sırada Müslüman Osmanlıların ayanlık ve talimli asker-yeniçeri gaileleri ile uğraşıyor olması bu etkileri daha da yıkıcı kılıyordu. Merkeze karşı başlarına buyruk davranan ayanlar her çeşit dış desteği kabule hazır durumdaydılar. Bazı ayanların Ruslardan para ve silah yardımı aldıkları bilinen bir şeydi.

Zamanla artan Rus baskısı ve Avrupa'da Fransız ihtilali sonrası gelişen milliyetçilik hareketlerinin Balkanlara yayılması sonucu meydana gelen olaylar karşısında, İmparatorluğun devamı için ne olursa olsun Batı'ya bağlanmak eğiliminde olduğu ülkenin her kademesinde hissedilmektedir.

Osmanlı devletinin bu durumu, emperyalist bir politika güden Batı için kaçırılmaması gereken büyük bir fırsattı. Bu fırsatı en iyi şekilde kendi çıkarları doğrultusunda değerlendirmek isteyen Batı, 1838 Ticaret Sözleşmeleri ile işe başlamış ve 1840 Londra Antlaşması sonrasında İngiliz ve Fransız nüfuzu Osmanlı ülkesinde kesin olarak yerleşmiştir. Zira 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan, 1856 Islahat Fermanı ile devam eden, Reşid, Fuat ve Ali Paşalar'ın vefatlarına kadar sürüp giden ve Osmanlı tarihinin son derece önemli bir bölümünü, teşkil eden Tanzimat Devri başlamıştır .

Bu devrin en önemli özelliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı için, ne olursa olsun Batı'ya bağlanmak eğilimi, yani Batı'nın diplomatik, askeri, kültürel ve ekonomik yardımı temin edilmedikçe İmparatorluğun devamına imkan bulunmadığı görüşünün hakim olması ve bir himayenin temini için her türlü fedakârlığa katlanmak gereğinin benimsenmesidir. Bu dönemde, Batı'ya verilen tavizlerin Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısını yıktığını ve bütün Osmanlı toplumunun ekonomik ve kültürel yönden, dolayısıyla politik ve askerî bakımdan bağımlı bir yarı sömürge haline gelmesine sebep olduğunu, hiç bir şekilde saklamak mümkün değildir.

Osmanlı İmparatorluğu 1870'lere kadar çok ciddi bir buhranla karşılaşmamıştır. Fakat, 1870 Prusya-Fransa savaşında, Osmanlı Devleti'nin dış siyasetinin dayanağı Fransa'nın yenilmesi büyük sarsıntı meydana getirdi. Rusya bundan faydalanarak 31 Ekim 1870 tarihinde, Paris Anlaşması'nın Karadeniz'de Rus donanmasının bulundurulmasını yasaklayan 13.maddesinin kaldırıldığını ilân etti. Osmanlı Devleti bu olup-bittiyi 13 Mart 1871'deki Londra Konferansı'nda kabul etmek zorunda kaldı. Âli Paşa'nın ölümünden sonra (1871), ülkenin yönetimi sık sık değiştirilen ve birbirlerine düşman olan Sadrazamlara verildi. Bu idareciler

döneminde devlet, ciddi buhranlarla karşılaştı . Osmanlı yöneticileri, Tanzimat'ın ilk yıllarında Avrupa'dan bol bol buldukları kredileri, 1872 yılından itibaren son derece ağır şartlarla bile bulamaz olmuşlardı. Zira Batı, kredi musluklarını kapamıştı. Ayrıca, 6 Ekim 1875'te Osmanlı hükümetinin aldığı borcun faizlerini bile zamanında ödeyemeyeceğini bildirmesi, Avrupa'da aleyhimize büyük bir tepki yaratmıştı.

Yukarıda kısaca ana hatları ile işaret edilen olayları ve devrin şartlarını dikkate alarak, bundan sonraki bölümlerde Hüseyin Avni Paşa'nın hayatı, siyasi faaliyetleri ve hizmetleri incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HÜSEYİN AVNİ PAŞA’NIN HAYATI

1.1 Hüseyin Avni Paşa’nın Çocukluğu, Yetişkinliği ve Memuriyet Hayatı

Hüseyin Avni Paşa, Sultan Abdülaziz devrinde dört kez seraskerlikte bulunmuş, nazırlık ve sadrazamlık yapmış, İmparatorlukta etkili olmuş ünlü asker ve devlet adamlarındandır.

Isparta vilayetinin Şarki Karaağaç kazasına bağlı Gelendos köyünde 1820 yılında doğmuştur. Babası Ahmet Efendi fakir bir köylüdür¹. Çocukluğunun bir kısmını nahiyesinde ve Eğirdir’de geçirmiştir.

Babası, o zamanın ileri gelen ailelerinden olan Hacı Memiş Ağaların yanında hizmet ettiğinden oğlunu kasabanın okuluna göndermiştir. 1836 yılında İstanbul’a gelen Hüseyin Avni, bu şehirde Çorlulu Ali Paşa Medresesi’nde müderris olan dayısının yanına giderek bir yıl medresede okumuş daha sonra Harbiye Mektebi’ne girmiş² ve 1848 de kurmay yüzbaşı olarak mezun olmuştur.

1850’de Harbiye Mektebi Tabii’ye Öğretmenliği’ne atanmış, 1852’de binbaşılığa, 1853’te de yarbaylığa yükselmiş daha sonra Şumnu Harbine ve oradan Kırım Savaşına gönderilmiştir³. Kırım Savaşının çıkışına dek Sofya yöresindeki

¹Hikmet Turan Dağlıoğlu, “Hüseyin Avni Paşa’ya Ait Bazı Hatıra ve Notlar”, *Ün Isparta Halk Evleri Dergisi*, C 7, (80-81) Isparta 1940, s. 1093. Isparta ve Eğirdir’de halk arasında paşaya dair birçok hikayeler söylenir. İbrahim Alaaddin, Meşhur Adamlar Ansiklopedisinde (kendisi ablak yüzlü, tıknaz ve şişman bünyeli olduğu için çocukluğunda kendisine (Sıpa Hüseyin) derlermiş hatta bir gün babası Gelendostlu İbiş Ahmet Ağa’ya kızarak : Siz Hüseyin’in yarın nasıl büyük bir adam olacağını görürsünüz. İstanbul’dan anırır da sesini iştirsiniz, demiş

² Mehmet Aldan, “Hüseyin Avni Paşa” *Kemalist Ülkü*, Ankara, 17, 1984, s.14.

³ Nuri Katırcıoğlu, “Hüseyin Avni Paşa, Hayatı, Hizmeti, Akibeti” , *Ün Isparta Halk Evleri Dergisi*, C14, (163- 164-165) Isparta 1948, s. 2208.

Balkan geçitleri istihkamlarına nezaret ettikten sonra Vidin Fırkası'nda görevlendirilmiş, Kırım Savaşı boyunca gösterdiği üstün başarılarla adını duyurmuş⁴, 1855'de paşalığa yükseltilmiştir. Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfi Paşa'nın Kurmaybaşkanı olarak Kafkasya üzerine düzenlenen seferde görev almıştır.1857'de Harbiye Mektebi Komutanlığına getirilmiş, 1862' de Karadağlıların tekrar isyanı üzerine Vasovik Fırkası komutanlığına tayin olup rütbesi Korgeneralliğe terfi edilmiştir.

Tanzimat döneminin güçlü adamlarından Fuat Paşa'nın desteğiyle Hüseyin Avni Paşa, 1863'te Askeri Şura reisi olmuş 1866'ya kadar da vekaleten seraskerlik yapmıştır.

Harpokulu'na girdiğinden beri yükselişini sürdüren Hüseyin Avni Paşa ilk defa bu tarihte görevinden resmen alınmış ve bir yıl kadar açıkta bekledikten sonra 1867'de Girit'te ortaya çıkan ayaklanma üzerine Sadrazam Âli Paşa ıslahat maksadıyla oraya gittiği zaman Fuat Paşa'nın tavsiyesiyle Hüseyin Avni Paşa'yı Girit valiliğine tayin etmiş ve Paşa'nın Girit'te ayaklanmayı bastırıp üstün başarılar elde etmesi, kendisini Ali Paşa'nın gözüne sokmuştur⁵. Bu bakımdan Âli Paşa ölünceye kadar Hüseyin Avni Paşa'yı gözetmiş ve seraskerlik makamını korumuştur ve bu görevi başarıyla tamamlaması üzerine kendisine mareşal rütbesi verilmiş, Şubat 1869'dan Eylül 1871'e dek Ali Paşa'nın Sadrazamlığı süresince Seraskerlik yapmıştır.

Sadrâzam Paşa tarafından kendisine gönderilen seraskerlik fermanının tebliği aşağıda sunulmuştur:

⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, Ankara, 1977, s.134.

⁵ Nuri Katircioğlu, "Hüseyin Avni Paşa Hayatı, Hizmeti, Akibeti I I", *Ün Isparta Halk Evleri Dergisi*, C 14, (166- 168) Isparta 1948, s. 2222.

"Devletlû Namık Paşa Hazretleri memuriyetinden af buyrulmuş, seraskerlik hizmet-i celilesine müsellemler olan dirayet ve ehliyetine mebni hâlen Girit Valisi ve Kumandanı bulunan Devletlû Hüseyin Avni Paşa Hazretlerinin tayinine şeref-i sünuh buyrulan emir ve irade-i seniye-i cenab-ı cihanbani muktezay-ı münifinden bulunmuş olmağla" ⁶

Mahmut Nedim Paşa sadrazam olunca 9 Eylül 1871'de azledilerek memleketi olan Isparta'ya sürülmüş ve İstanbul'daki yalısına hazinece el konmuştur. Mahmut Nedim Paşa komisyonlar oluşturarak Avni Paşanın zamanına ait yapılan işlerin tetkikini emretmiştir.

Hüseyin Avni Paşa o zamana kadar görevini başarıyla ve eksiksiz olarak yaptığı halde bu surette hakarete hedef olması üzerine bu tutumdan çok rahatsız olmuş "bir daha mevki-i iktidara gelirsem suiistimal nasıl olurmuş gösteririm" demiş ve hakikaten sonraları bu sözünü tutmuş olduğu rivayet edilir.

Hüseyin Avni Paşa 11 ay kadar sürgünde kaldıktan sonra affedilerek İstanbul'a dönmüş ve el konulan yalısı kendisine geri verilmiştir⁷. Hüseyin Avni Paşa'nın amansız düşmanı olan Sadrazam Mahmut Nedim Paşa istemeyerek Paşa'nın affını yazmış ve yalısı da kendisine geri verildiğinde de "Bu adam yine hululün çaresini buldu" demiştir⁸.

İstanbul'a gelişinden kısa bir süre sonra Aydın valiliğine atanmıştır⁹. Ocak 1873'te Sadrazam Mütercim Mehmet Rüşdü Paşa tarafından Bahriye Nazırı¹⁰

⁶ A.g.m, s. 2209.

⁷ Musa Çadırcı, "Hüseyin Avni Paşa'nın Terekesi", Belgeler, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. 11, (15) Ankara 1986, s.146.

⁸ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C.4, 3. baskı, İstanbul 1982, s.489.

⁹ BOA, İ.DH, Dosya 659, Gömlek no: 45841.

¹⁰ BOA, İ.DH, Dosya 662, Gömlek no: 46076.

yapılmış, 15 Şubat 1873'te Ahmed Esat Paşa'nın sadrazam olması hasebiyle yeniden seraskerliğe getirilmiştir. Serasker Esat Paşa'nın sadrazamlığa atanması üzerine 16 Şubat 1873'te ikinci defa onun yerine seraskerliğe getirilen Hüseyin Avni Paşa, onun azli üzerine ve bu sıralarda Rusya Devleti'nin Balkanlardaki tahrik ve teşvikleri yüzünden durmadan çıkan isyanlar ve ihtilaller üzerine çok kuvvetli bir kabinenin mevcut bulunmasına istinaden 14 şubat 1874'te sadrazam olarak iki görevi bir arada ifa etmiştir.

Hüseyin Avni Paşa'nın seraskerlikle sadrazamlığı birlikte yürütmesi, başta Mahmut Nedim Paşa olmak üzere hasımlarının kendisine olan kinlerini arttırmış bu vesile ile hasımları Avni Paşayı yerinden etmek için faaliyete geçip, Paşa'nın kızının düğününde yaptığı fütursuz harcamaların çokluğunu bahane edip, Paşayı rüşvet almakla suçlamışlardır¹¹. Bahriye Nazırı Esat Paşa'nın da kışkırtmasıyla her iki görevinden de uzaklaştırılarak yeniden Aydın Valiliğine gönderilmiştir.

Paşa, Ağustos 1875'te üçüncü kez seraskerliğe atanmıştır. Rakibi Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazam olması ile 2 Eylül 1875'te görevinden alınmıştır. Hüseyin Avni Paşa medrese öğrencilerinin Sadrazam Mahmud Nedim Paşa ile Şeyhülislam Hasan Efendi aleyhinde 9 Mayıs 1876 tarihinde ayaklanmaları üzerine, 12 Mayıs 1876'da Bursa'dan çağrılarak dördüncü defa serasker olarak tayin edilmiştir¹².

Sultan Abdülaziz'in 30 Mayıs 1876'da hal edilmesinde önemli rol oynayan Paşa bu görevde iken 15 Haziran 1876 gecesi Midhat Paşa'nın konağında, Abdülaziz'e bağlı olan bir atama sorunu yüzünden kendisine kin besleyen Çerkes Hasan Bey tarafından vurularak öldürülmüştür.

¹¹ Mehmet Arif, *Başımıza Gelenler*, İstanbul 1333, ss. 477- 480.

¹² Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, C.4, İstanbul 1330, s. 2230.

1.2. Hüseyin Avni Paşa'nın Öldürülmesi (Çerkes Hasan Vak'ası)

Sultan Abdülaziz'in, hal'inden beş gün sonra 1876 Haziran (12 Cemaziyevvel 1293) tarihinde vefat etmesi, bilhassa kendi yakınlarını pek etkilemiş ve bu olay Abdülaziz'in hal'inde birinci derecede sorumlu olan serasker Hüseyin Avni Paşa hakkında padişahın kayınbiraderi olduğu söylenen Kolağası Çerkes Hasan Bey'in öç alma hırslını tahrik etmişti. Hasan Bey ifadesinde bu intikam alma işini açıkça söylemektedir¹³.

Çerkes Hasan¹⁴ 24 Cemaziyevvel 1293 tarihli istintak evrakında ki kayda göre kendisi Vak'a esnasında 26 yaşında olup bekardı ve ifadesine göre 1864'te (1281 H.) Çerkezistan'dan İstanbul'a gelmiş önce Bahriye Mektebine kaydolmuş, sonra Bahriye ve Beriye idadilerinin birleşmesi üzerine kara kısmı idadisine kaydedilip okumuş daha sonra Harbiye mektebine geçip oradan mülazımlık ile çıkmıştır. Mülazım Çerkes Bey yüzbaşılıkla altıncı orduya memur edilmiş, fakat himaye gördüğünden gitmemiş ve Dar-ı şuray-ı askeri yağverliğine tayin edilmiştir. Hasan Bey daha sonra bazı hizmetlerde bulunmuş, hassa yaveri olmuş ve sağ kol ağalığı ile Şehzade Yusuf İzzettin Efendi'nin yaverliğine tayin edilmiştir¹⁵.

Hüseyin Avni Paşa, Hasan Bey'in Bağdat'a gitmemesinden dolayı peşini bırakmamış ve ikinci seraskerliğinden itibaren bunu takip etmiştir. Hatta bir keresinde kendisini çağırarak gitmesinde ısrar etmiş, bundan hiddetlenen Çerkes Hasan seraskerin üzerine yürümüş ise de mecliste hazır bulunan Abdülkerim Nadir Paşa bunu önlemiştir. Yine bir defasında seraskerin yalısına giden Hasan Bey

¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Çerkes Hasan Vak'ası", *Belleten*, C IX, (33) Ankara 1945, s. 89.

¹⁴ Midhat Paşa'nın *Tabsıra-ı İbret* adlı eserinde (s.175) Çerkes Hasan, Rumeli'ye iskan edilen bir Çerkes Beyinin oğlu olarak gösteriliyor.

¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s.89.

Bağdat'a gitmekten affını rica etse de o da (oğlum asker için her yer birdir gitmeli) diye hem nasihat etmiş hem de göndermekte ısrar etmiş, bu halden müteessir olan Çerkes Hasan seraskeri vurmaya niyetlense de arkadaşlarının nasihati ile bu fikrinden vazgeçmiştir¹⁶.

Abdülaziz'in hal'ini müteakip şehzadenin yaverliğinden ayrılmış olan Hasan Bey, yine merkezi Bağdat'ta bulunan altıncı orduya gönderilmek istenmiş ve kati olarak ertesi günü gideceğine dair söz vermiş ve o gece meşhur vakayı meydana getirmiştir¹⁷.

Mirliva Tayyar Paşa Hasan Bey ile görüşmüş ve Hasan beyin ifadesine göre Tayyar Paşa ona “Serasker paşa ile Reis paşaya veda et ben de Serasker paşanın konağına gideceğim” demiştir. Bunu fırsat bilen Hasan Bey iki adet altı patlar ruvelver ve bir adet çerkes kaması olduğu halde saat ikide Hüseyin Avni Paşa'nın konağına gitmek üzere Cibali'deki konaktan ayrılmıştır. Vaka gecesini yani 24 Cemaziyelevvel Perşembe günü akşamı hey'et-i vükela Beyazıttaki Mithat Paşa konağının üst kat salonunda toplanmışlardı. Vükelanın bu toplantısında Girit ve Karadağ meseleleri görüşülmekte idi. Çerkes Hasan seraskerin yalısına geldiğinde oradaki ağalar, “Hasan Bey hayrola” diye.... gelişinin sebebini sormuşlar cevaben “Yarın Bağdat'a gidiyorum” dedikten sonra Ağalardan birine Serasker paşayı sormuş o da” burdadır” deyince, “beni Tayyar Paşa gönderdi serasker paşayı göreceğim” demiş ve Seraskerin ağalarından Raşid Ağaya Paşayı görmek istediğini söylemiştir. Çerkes Hasan bundan sonra sofaya çıkarak biraz dolaşmış, bir fırsat bulurak konağın üst katına çıkmış bir elinde kama bir elinde rovelver ile ilerleyerek Raşid Paşa'nın hizasına gelince “Davranmayın, davranma serasker ”diyerek seraskerin üzerine iki

¹⁶A.g.m, s.91.

¹⁷A.g.m, s.94

kez ateş etmiş göğsüne ve karnına isabet eden kurşunlarla Hüseyin Avni Paşa yere düşmüştür¹⁸.

Hasan tevkif edilip kışlaya götürüldükten sonra yarasına bakmak üzere kendisine cerrah gönderilmiş ise de beni ya asacaklar ya da kurşuna dizeceklerdir, artık nafile yere yaralarımı baktırmak abestir diyerek cerrahı geri döndürmüştür. Çerkes Hasan 1876 Haziran sabaha karşı idam edilmiştir. Halk arasındaki rivayete göre Hasan bey yaralarından fazla kan gelmesinden dolayı geceleyin ölmüştür¹⁹.

Hüseyin Avni Paşanın Sultan Abdülaziz'in hal'inde ve bazılarına göre bilahare katlinde birinci derecede sorumlu olması sebebiyle Çerkes Hasan tarafından öldürülmesi onun lehinde bir hayli manzumeler söylenmesine vesile olmuştur. Daha sonraki tarihlerde ve Midhat Paşa'nın muhakemesi sırasında Hasan Bey, Abdülaziz'in intikamını alan ve efendisi için hayatını feda eden bir kahraman olarak anılmıştır.

Çerkes Hasan, yargılaması sırasında verdiği ifadesinde "Nefsim için "bu işi yapmadım, millet için yaptım ve yapacaktım. Beni orduya gönderecek olmalarından dolayı bu maddeye cür'et etmedim. Ancak Sultan Abdülaziz 'in vefatı ciheti ile seraskeri telef etmeği tasavvur ettim²⁰ demesine rağmen; Hüseyin Avni Paşa'nın öldürülmesi ile ilgili olarak çeşitli fikirler ileriye sürülmüştür.

Midhat Paşa 'nın kabineye hakim olmak ve Kanun-i Esasi için onay almak yolunda kendisini engelleyecek tek güçlü kişiyi ortadan kaldırmak üzere, bu olayı hazırladığına inananlar olduğu gibi Çerkes Hasan'ın Sultan Abdülaziz'e

¹⁸ Mithat Paşa, *Tabsıra-i İbret*, Midhat Paşa, Hayatı, Siyaseti, Hidematı, Haz., Ali Haydar Midhat, İstanbul 1325, s. 173.

¹⁹ *A.g.e*, s. 177.

²⁰ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *a.g.e*, s. 569.

yakınlığından dolayı²¹ intikam almak duygusuyla bu cinayetin işlendiğine hükmedenler de vardır²². Bu olay ister mürettep ve isterse bizzat Hasan'ın kendi hareketi olsun Hüseyin Avni Paşa'nın ölümü İstanbul'da, başta vükela olarak herkesi memnun etmiş gibidir²³.

Hüseyin Avni Paşa öldüğü zaman 57 yaşında bulunuyordu. Hüseyin Avni Paşa'nın askerî müzedeki yağlı boya tablosuna nazaran şişmanca kısa boylu, geniş yüzlü, ak sakallı nüfuzu nazar sahibi, azimperver, heybetli bir zat olduğu anlaşılmaktadır.

İbrahim Alaettin Gövsa Hüseyin Avni Paşa ile ilgili şu satırları yazmaktadır: “Hüseyin Avni Paşa doğru mizaçlı, memleketini seven cesur bir askerdir. Zamanında çok nüfuz ve ehemmiyet kazanmıştı. Abdülaziz'in istibdadile, sefahetile memlekete bela kesildiğini takdir etmiş ve onu tahtından indirmek suretiyle hayatını tehlikeye koymuştur.”²⁴

Gövsa, Hüseyin Avni Paşa'nın yeni fikirlere, inkılaplara, meşrutiyete pek taraftar olmadığını ve bu konularda Mithat Paşa ile uyuşmadığını da belirtmiştir. Yine Gövsa'ya göre eğer Hüseyin Avni Paşa bir suikasta kurban gitmeseydi, Midhat Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda Meşrutiyeti ilân etmesinin mümkün olamayacağı aşıkardı.

²¹ Çerkes Hasan, Sultan Abdülaziz'in üçüncü haremî Kadın Efendi'nin kardeşidir.

²² Mehmet Zeki Pakalın, “Hüseyin Avni Paşa”, *Yeni Mecmua*, C 4, (71) İstanbul 1940, s.18.

²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 133.

²⁴ İbrahim Alaeddin Gövsa, *Meşhur Adamlar Ansiklopedisi*, İstanbul 1946, s.749.

İKİNCİ BÖLÜM

HÜSEYİN AVNİ PAŞA’NIN SİYASİ DÜŞÜNCE VE FAALİYETLERİ

2.1.Hüseyin Avni Paşa’nın Meşrutiyetle İlgili Düşünceleri

Hüseyin Avni Paşa, Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilmesinde Yeni Osmanlılarla²⁵ işbirliği yapmasına rağmen onlar gibi yeni fikirlere, inkılablara pek açık bir insan değildi. Ona göre memleket henüz meşrutiyet idaresi için kafi derecede olgun hale gelmemişti. Meclis-i Mebusan’ın çalışmalarına başlaması halinde bundan Türkler’den fazla Türk olmayan bilhassa Hristiyan halkın faydalanacağı kanaatindeydi. Devletin esas unsurunun Türkler olmasına rağmen, imparatorluğun diğer unsurlarına nispetle azınlıkta olması sebebiyle, meclis çoğunluğu Türk olmayan unsurların eline geçecekti²⁶.

Bu düşünüşünün sebebini Osmanlı Devleti’ndeki millet kavramında aramak gerekir. Batı’daki milliyetçilik anlayışının temeli, belli sınırlar içinde, aynı dili konuşan, aynı kültürü paylaşan ve birlikte yaşama duygusuna sahip olan millet kavramına dayanıyordu. Halbuki çok milletli Osmanlı devletinde böyle bir millet yapısı mevcut değildi. Çünkü geniş bir coğrafî alana yayılmış bulunan Osmanlı

²⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1952, s.799. Yeni Osmanlılar Cemiyeti, 1789 Fransız İhtilâlinden sonra Avrupa’da süren 1830 ve 1848 ihtilâllerine ve bunların neticesinde ortaya çıkan fikir hareketlerine heveslenenler tarafından, 1865’te, gizli bir teşkilât olarak, İstanbul’da kuruldu.

²⁶ Ali Sarıkoyuncu, “Serasker Hüseyin Avni Paşa’nın Hizmetleri”, *Askeri Tarih Bülteni*, C 16, (31) Ankara 1991, s. 43.

devleti çeşitli din, mezhep ve milliyetlerden meydana geliyordu. Çok milletli Osmanlı devletinde toplum düzenini oluşturan mekanizmaya "millet sistemi" denilmekteydi²⁷.

Ancak bu sistemde millet tabiri etnik değil, dinî grupları belirtmek için, cemaat karşılığı olarak kullanılıyordu²⁸. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin içinde barındırdığı çok çeşitli unsurları yönetmek için kullandığı "millet sistemi" yani bu unsurların birer dinî cemaat olarak tasnifi milliyetçilik fikrinin yayılması ile fonksiyonunu yitirmeye başlamıştır.

Nitekim imparatorluk tebaasının kendini Ortodoks olarak değil de, Yunanlı, Sırp, Bulgar vb. şeklinde tanımlanmaya başlaması, hatta yüzyılın sonlarına doğru bu çeşit kimlik kazanmanın Müslüman unsurlar arasında da yayılmaya başlaması sistemi, dolayısıyla Osmanlı devletini çökme tehlikesi ile karşı karşıya getirmiştir.

Hüseyin Avni Paşa'nın bu konudaki fikirlerine benzer düşüncelere o dönemde sahip olan pek çok kişi vardı. Tanzimatla beraber başlayan yenilik hareketlerinde, Tanzimatın gerçek amacını aştığı çeşitli yazarların ve devlet adamlarının anekdotlarında görülmektedir.

Hilmi Ziya Ülken'in dediği gibi, "Tanzimat, Batı milletlerinin gerçekleştirdikleri hürriyet, eşitlik, demokrasi ideallerinin homojen bir millet içinde gerçekleşmesinden çok, yabancı müdahalesinden faydalanan ve ayrılmak isteyen azınlıkların işine yarayan bir vasıta olarak kaldı".

²⁷ Cevdet Küçük, "Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi ve Tanzimat", *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri Bildirileri*, Ankara 13-14 Mart 1985, Ankara 1987, ss. 13-23.

²⁸ Roderic Davison "Nationalism as a Ottoman Problem and the Ottoman Response" *Nationalism in a Non National State*, *The Dissolution of the Ottoman Empire*, Ed: W.W. Addad and W. Ochsenswald, Columbus 1977, s.123.

Devlet, Tanzimat ruhuna uygun olarak azınlıkları yüksek hizmetlere getirmiş, onlardan tercümanlar, sefirler, müşavirler hatta pek çok bakanlar yetişmiştir. Yani Avrupa Tanzimat'la kaleyi içten fethetmiştir. Azınlıkların durumuna bakıldığında gerçekten ilginç bir tablo karşımıza çıkmaktadır: Sadrazamın sefaret müşaviri Agop Gircikyan'dı. Sahak Abru, hükümet tercüme kalemine getirilmişti. Ovakim Reisman, Asya adında Ermenice-Türkçe dergi çıkarırken, Sakızlı Ohannes Paşa Babiâli tercüme odasında bürokrattı. Nafia Nazırı Bedros Hallaçyan'dan sonra, yerine Kirkor Sinopyan getirilmiş, Tomas Terziyan Mülkiye'de görev yaparken, İsaac Amon Maarif Nezareti istatistik müdürlüğünü yürütüyordu.”²⁹

Listeyi sayfalarca uzatmak mümkün. Bunlar başkent İstanbul'daki bürokratlardı. Taşrada Anadolu ve Rumeli vilayetlerinde de durum bundan farklı değildi. Eyalet meclislerinde bölgenin nüfus yapısına göre seçilen meclis üyeleri, gayrimüslimlerin yoğun olduğu bölgelerde yönetimi Müslümanlar aleyhine çalıştırıyorlardı.

Ziya Paşa bu konudaki şikayetlerini şöyle ifade eder: “Bir Müslümanın güneş gibi hakkı zahir olduğu halde, memurların ve eyalet zalimlerinin pençesine düşse halini kime şikayet eder? Gayrimüslim tebaa bir tokat yese Hristiyan Batı ayağa kalkarken, mazlum bir Müslümana kim merhamet eder? Hiç suçu yokken senelerce mahkûm kalsa davacısı kim olur? Müsavat (eşitlik) buna mı derler?”

Ahmet Cevdet Paşa, Tanzimat Fermanı'nın yayımlanmasından sonra halkın; “Babalarımızın ve dedelerimizin kanlarıyla kazanılmış olan mukaddes haklarımızı bugün kaybettik. İslâm Milleti hakim millet iken, böyle bir mukaddes haktan mahrum kaldı. Ehl-i İslâm'a bu, ağlayacak ve matem tutacak gündür” diye feryat ettiğini yazar ama bu feryadı duyacak kimseler yoktur.

²⁹ Bayram Kodaman, “Ermeni Meselesinin Doğuş Sebepleri“, *Türk Kültürü*, 1981 (219), s. 224.

Bütün bu görüşlere benzer şekilde Hüseyin Avni Paşa'da, Devletin son zamanlarında karşılaştığı iç meselelerin adaletli ve istikrarlı bir idare sebebiyle değil, parçalanmasında menfaati olan yabancı devletlerin tahrik ve teşvikleri yüzünden olduğu düşüncesindedir.

Gerçekte de, Osmanlı azınlıkları üzerinde her devletin tespit edilmiş bir politikası vardı. Fransızlar, Katoliklerin; İngilizler, Protestanların; Ruslar, Ortodoksların hamiliğini üstlenmişlerdi. Rusya Balkanlarda, İngiltere Yunanistan ve Doğu Anadolu'da, Fransa, Suriye ve Lübnan'da bölücü faaliyetlere girişmişlerdi. Meşrutiyet'le beraber yabancı devletlerin desteklenmesiyle muhtariyet peşinde koşan Hristiyanların gayelerine erişmeleri kolaylaşacaktı³⁰.

Bu sebeple Hüseyin Avni Paşa V. Murat'ın cülus töreninde, "Padişahımızın tahta çıkışı münasebetiyle alelade yayınlanacak Hatt-ı Humâyun'un nasıl olması lazım geleceğini mütalâa edelim" diyen Midhat Paşa'ya "Padişahımız millet kendisini teşkil etmek istemiyor milletimizin vukuf ve terbiyesi buna elverişli değildir. Ancak ortada olan emniyetsizliği gidermek için devletin idaresini kuvvetli kanunlarla kayıt altına almalı ve ezcümle maliye işlerini ıslah eylemelidir. Padişahımızın dileği de budur"³¹ diyerek meşrutiyete karşı olduğunu hiç çekinmeden belirtmiştir.

Süleyman Paşa'nın "Çünkü meram bu imiş ve Kanun-i Esasiye yapılmayacak imiş, biz niçün³² alet olduk. Eski halin ne fenalığı var " demesi üzerine, onu "Siz askersiniz, asker olanların lisanından böyle lakırtı çıkmak hiç bir memlekette câri değildir" diyerek susturmuştur.

³⁰ Ercüment Kuran, "Serasker Hüseyin Avni Paşa", *Türk Kültürü*, C 5, (58) Ankara 1967, s. 51.

³¹ *A.g.m.*, s. 747.

³² Mahmut Celalettin, *Mir'at-ı Hakikat*, C.1, İstanbul 1940, s.126.

Yukarıdaki örnek ve buna benzerleri dikkate alındığında Hüseyin Avni Paşa, Meşrutiyetin ve Kanuni Esasiye'nin ilan edilmesinde Mithat Paşa ve çevresindekilerin çekindiği bir isim olarak bilinmektedir. Çerkes Hasan tarafından öldürülmeseydi Meşrutiyetin ilanı herhalde uzunca bir süre gecikecek ya da gerçekleşmeyecekti³³.

2.2. Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesinde Hüseyin Avni Paşa'nın Rolü

Abdülaziz her nedense Hüseyin Avni Paşa'dan hoşlanmamış, öncelikle kendisini Girit sonra Yanya fırka_i askeri kumandanlığına tayin ederek merkezden uzaklaştırmıştır. Mir'atı Hakikat sahibi Mahmut Celâlettin Paşa ile Mir'atı Şuunat sahibi Memduh Paşa, Hüseyin Avni Paşa'nın serasker kaymakamlığında bulunduğu sırada Surre alayında harem-i humayun arabasına bakması sebebiyle kadın efendinin Abdülaziz hana şikayet etmesi üzerine seraskerlik makamından azledilmiş olduğunu yazarlar.

Sultan Abdülaziz hükümet ve millet ileri gelenlerinin sarayda taklitlerini yaptırmak suretiyle eğleniyor ve çirkin eğlenceler karşılığında meddahlara avuç dolu altınlar veriyormuş. Yine gecelerden birinde Hüseyin Avni Paşa'nın taklidi yapılmış Bu taklitte: (Eşek Ahmet oğlu Dombay Hüseyin de hoy koy) diye meddahın tutturduğu tempo Sultan Abdülaziz'i çok güldürmüş ve meddaha defalarca bu tempoyu tekrarlatmış. Bu oyundan ertesi sabah, sarayda sevdiği söylenen kadın

³³ Hikmet Turan Dağlıoğlu, *a.g.m*, s.1098.

tarafından bu konudan haberdar edilmiş ve çevresinde güvendiği birkaç kişiye de bu durumdan bahsetmiştir ³⁴.

Hüseyin Avni Paşa'nın sadareten alınmasına gelince: Bunun başlıca iki sebepten ileri geldiği söylenir. Birincisi o zaman baş mabeyinci bulunan Hafız Mehmet Bey'in ifadesine göre Düyun-ı umumiye faizlerinin senede on beş milyon liraya çıkması ve Paşanın Abdülaziz'i gaflete düşürerek kırk dört milyon liralık Konsolide (gayri muntazam borçların muntazam borçlar haline gelmesi için tahvil çıkarmak) çıkarmış olması ve bundan padişahın müteessir olarak üç gün sonra "Hüseyin Avni Paşa bu işi idare edemeyecek git mührümü al, getir"³⁵ diye Hafız Mehmet Bey'e emretmiş, sadarete Esat Paşa'yı tayin etmiştir.

İkinci sebep te başkâtip Atıf Bey'in dediğine göre, Hüseyin Avni Paşa'nın düşmanları tarafından bazı yolsuzlukları padişahın kulağına kadar gitmesi ve kızının nikâh töreninde yaptığı masraf ve harcamaların halk arasında dedikoduya sebep olması ve Mısır kethüdası Abraham Paşa'nın padişahın huzuruna çıkarak Hıdivin Hüseyin Avni Paşa'ya güvenmediğini haber vermesi üzerine sadareten ayrılmıştır. Hüseyin Avni Paşa'nın sadareti bir sene iki ay on üç gün devam etmiştir³⁶.

Hüseyin Avni Paşa sadareten ayrıldıktan sonra Aydın valiliğine tayin edilmiş ise de hastalığının tedavisi bahanesi ile istifa etmiştir. Bu görev değişikliği, Paşa'nın Isparta'ya sürgün edilmesinden dolayı Saray'a karşı duymakta olduğu nefretini daha da arttırmıştır. Bu arada, devletin yönetimi her geçen gün kötüye gitmekteydi. İşte Hüseyin Avni Paşa, gerek şahsî ve gerekse devlet idaresinin belirtilen durumu sebebiyle, Sultan Abdülaziz'i hal etmeye karar vermişti. Paşa, yapacağı darbenin dış hazırlıklarını yapmak üzere, 2 Haziran 1875 tarihinde

³⁴ Nuri Katırcıoğlu, "Hüseyin Avni Paşa, Hayatı, Hizmeti, Akibeti I I ", *Ün Isparta Halk Evleri Dergisi*, C14, (166-168) Isparta 1948, s. 2221.

³⁵ Hikmet Turan Dağlıoğlu, *a.g.m*, s.1099.

³⁶ *A.g.m*, s. 1099.

Fransa'da tedavi görmek bahanesiyle valilikten affını istemiştir.³⁷ Burada Fransa ve İngiltere erkânıyla görüşen ve Abdülaziz'in hal'i hakkında gizlice görüşmelerde bulunduğu ve Rusya politikasını takip ettiği için bu fikrin oralarda desteklendiği aşıkardır. 1876 darbesi öncesinde Fransa'nın özellikle Henry Eliot'un da belirttiği gibi İngiltere'nin hal ile ilgili desteği elde edilmiştir³⁸. İngiltere, bu desteğinde daha da ileriye giderek Abdülaziz'in hal'i nde başarılı olamadıkları takdirde Beşike³⁹ limanında hazır bulunan İngi-Üs filosuna sığınabileceklerine dair teminat dahi vermiştir⁴⁰.

Paşanın Avrupa'da gördüğü hüsnü kabul İstanbul'da duyulunca geri dönmesi için kendisine sıkı emirler verilmiş ve İstanbul'a gelince Konya valiliğine tayin edilmiş, fakat Paşa ne yapıp edip Konya'ya gitmeyerek İstanbul'da kalmayı başarmıştır. Isparta'da dar günler geçirdiği, yoksulluk çektiği bilinen Hüseyin Avni Paşa'ya Avrupa dönüşü acıyan Sultan Abdülaziz Han onu affederek İstanbul'a dönmesine izin vermiş, ancak gelecekteki olaylar seraskerinin onu affetmediğini ve ona kin tuttuğunu gösterecektir.

Serasker'i, padişaha düşman eden asıl sebep, bir aralık rütbe ve nişanı alınarak memleketi olan Isparta'ya sürülmüş olmasıdır. Kinci olduğu ileri sürülen Hüseyin Avni Paşa bunu unutmamış ve eline geçen ilk fırsatta intikamını almıştır. İsraflar, falanlar hep bahanedir. (Martin-i Hanri) tüfeklerinin satın alınması sırasında Hüseyin Avni Paşa, hazine zararı karşısında köpüren titiz bir kişi olmadığını âleme

³⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, C. II, İstanbul 1940, ss. 99-100.

³⁸ Henri Eliot, *Bir Hakikatin Tezahürü*, İstanbul 1946, s.57.

³⁹ *Beşike*: Ege Denizinde, Bozca Ada karşısında Kumburnu'ndadır.

⁴⁰ M.Aldan, a.g.m, s. 15.

göstermiştir. Sultan Abdülaziz'i hâl' etmek fikri, en önce Serasker Hüseyin Avni Paşa'ya gelmiştir. Mithat Paşa ile bu işe karışmış öteki devlet adamları, olaya âdeta sürüklenerek karışmışlardır⁴¹.

Sultan Abdülhamit Han hatıratında “ Allah'tan ve tarihten saklanacak bir şey yoktur!. Ne kadar saklansa, ne kadar örtölüp gömülse bir gün bütün teferruatı ile ortaya çıkar. Benim gibi, otuz bu kadar yıl Osmanlı Devleti'ni idare etmiş bir padişah, kendisi için zehir gibi acı bir hakikat da olsa, bildiklerim ortaya dökmelidir. Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın İngilizlerden para aldığını bilirdim. Bir devlet adamı, başka bir devletten para alıyorsa, onun hizmetini de görüyor demektir. Demek ki rahmetli amcam Sultan Abdülaziz'in düşürülmesi ve biraderim Murat'ın tahta çıkarılması yalnız Hüseyin Avni Paşa' nın kinini değil, bir başka devletin de hırsını doyurdu!...⁴²

Daha önce de belirtildiği üzere, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Sultan Abdülâziz tarafından nişanları ve rütbeleri alınarak memleketi olan Isparta'ya sürgün edildiği zaman, beş parasızdı, üstelik hastaydı. Sultan Abdülaziz'in iradesi evinde kendisine tebliğ edildiğinde, şaşkına dönmüş ve elinde, avucunda bir şey olmadığını düşünerek, o güne kadar kendisine bir varlık sağlamadığı için çok pişman olmuştu. O günlerde “Ah elime bir daha fırsat geçerse, ben yapacağımı bilirim” dediğini işitenler çoktur.

Yine Sultan Abdülhamit Han hatıratında” Hüseyin Avni Paşa'nın meziyyetleri olduğu gibi, elbette kusurları da vardı. Kendisine çokça güvenir, bildiklerini kimsenin bilmediğini sanırdı, iyi bir asker olduğunu kabul ederim. Fakat ihtiyatsızlığı, boşboğazlığı, gururu ile kötü bir devlet adamı idi, ama - itiraf ederim -

⁴¹ *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, Haz., İsmet Bozdağ, İstanbul 1975, s.56

⁴² *A.g.e*, 1975, s.57.

sürgüne gönderildiği tarihe kadar namusluydu. Sürgünde çektiği yoksulluk ve acıların sebebini namusunda aramak gafletine düştü bütün talihsizliği budur ”⁴³diyerek Hüseyin Avni Paşa hakkındaki düşüncelerini olanca açıklığı ile ortaya koymuştur.

Yine Abdülhamit Han hatıratında zikredildiği üzere Londra Sefiri Musurus Paşa'nın belirttiğine göre Hüseyin Avni Paşa, İngiltere’de bir elden, yüklüce bir para almış ve Sefirimiz bu olayı pek geç öğrenebilmiştir. Bu haber saraya ulaştığında Hüseyin Avni Paşa ölmüştü. Yabancı bir devletten para almasının küçümsenecek bir iş olmadığı ve zaten Avrupa dönüşü, gerek Saray'a, gerekse yakın dostlarına getirdiği ağır hediyelerin, sürgünden yeni dönen ve yoksulluk çeken bir Paşanın varlığının çok üstünde olduğu bütün bunların Sultan Abdülaziz Han’ın nasıl gözünden kaçıdığı hala bilinmemektedir⁴⁴.

Fransa’nın, 1 Eylül 1870 tarihinde Sedan’da Prusya’ya yenilmesiyle, devletler arası siyâsi rolü de zayıflamıştır. Bu yüzden Mahmut Nedim Paşa, ilk iş olarak öteden beri uygulanmakta olan Fransız yanlısı politikayı bırakarak Rus taraftarı bir siyaset izlemeye başlamıştır. Amacı, devletin dış politikasını Rusya hükümetiyle dostluk temellerine oturtmaktır ve lüzum üzerine Rusya büyükelçisi General Nikola İgnatiyef ile dost olmuş ve onun etkisi altına girmiştir⁴⁵. Serasker Hüseyin Avni Paşa ise, Rusların Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki emellerini çok iyi bildiğinden, onların dostluklarına güvenmiyor ve Rus taraftarı bir politika izlemesine karşı çıkıyordu. Bu sebepten dolayı Serasker Hüseyin Avni Paşa, Rusya’nın Balkanlarda pan-slavizmi yayma çabasına karşı yukarda bahsedilen isyanı bastırmak için Sırbistan’a asker sevk edilmesine ısrar etmiştir⁴⁶. Bu gelişme üzerine

⁴³ A.g.e, s. 58.

⁴⁴ A.g.e, s. 60.

⁴⁵ Enver Ziya Karal, *a.g.e* , s. 132.

⁴⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e*, C.II, s. 99.

üzerine Rus Sefiri İgnatiyef'in de etkisiyle görevinden uzaklaştırılıp Bursa Valiliği'ne atanarak İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır.

Hüseyin Avni Paşa dördüncü defa seraskerliğe atandığı vakit teşekkür için Abdülaziz'in huzuruna çıktığında "Halk sizi istediğinden memur ettim, bakalım ne yapacaksınız" demiştir. Bu hakareti hazmedemeyen Hüseyin Avni Paşa, Abdülaziz'i hal' etmeyi o zaman aklına koymuş, son defa Mahmut Nedim Paşa ile Rusya Sefiri İgnatiyef'in tesiri ile azledilince bu isteği daha da artmıştır⁴⁷.

2.2.1. Hal'in Gerçekleşmesi

Sultan Abdülaziz'in iktidar dizginlerini bırakmak istememesi kendisini yeni bakanlarla çatışmaya sürüklemiş, bu da padişahın tahttan indirilme işini hızlandırmıştır. Sultan Abdülaziz saltanatının son bulması hususunda kesin kararlı olan yeni hükümetin seraskeri Hüseyin Avni Paşa harekete geçmiştir. Artık beklediği an gelmiştir. Ortam hal' için çok uygundur zira bir önceki bölümde de açıklandığı üzere, vaktiyle Fransa, özellikle İngiltere'nin desteği ile yardımı kazanılmış ve darbeye kullanılacak paralar finanse edilmiştir. Darbenin fikrî ve psikolojik ortamı da Yeni Osmanlılar tarafından hazırlanmıştır.

Diğer yandan hükümetin sandalyesiz bakanı olan Midhat Paşa da padişahın saltanattan indirilmesini istiyordu. Çünkü o da fikren ve kalben bağlı olduğu Yeni Osmanlılar gibi Meşrûtiyet taraftarıydı. İmparatorluğun ıslahının meşruti bir idare ile mümkün olacağı kanaatindeydi⁴⁸. Fakat Sultan Abdülaziz

⁴⁷ Hikmet Turan Dağlıoğlu, *a.g.m*, s.1100

⁴⁸ Nuri Katircioğlu, *a.g.m*, s. 2223.

tahtta bulunduğu müddetçe Meşrûtiyet için büyük bir engeldi. Bu sebeple Meşrutiyet'in kabulü Sultan Abdülaziz'in saltanattan indirilmesiyle başarılabilirdi⁴⁹. Yine hükümetin sadrazamı Mütercim Mehmet Rüştü Paşa ve Şeyhülislâm Hayrullah Efendi makamlarında kalmak istiyorlardı. Onlar görevlerine istenilerek atanmadıklarından görevlerinden alınma korkusu içindeydiler. Buyüzden darbenin olmasına onlar da taraftarlardı. Abdülaziz'in hiddet ve şiddetinden kendisine bir söz söylenememesi ve ifrada varan keyfi hareketleri halk üzerinde kendi aleyhinde dedikodular yarattığından bu durum darbecilere cesaret veriyordu⁵⁰.

Hatta bu mesele Veliahd Murat Efendi'den dahi gizli tutulmuş, onun muvafakati da son iki hafta içinde elde edilmiştir. Hal'le ilgili planları Avni ve Mithat Paşalar birlikte hazırlamışlar, plânın nasıl gerçekleştirilebileceğini ise tek başına Hüseyin Avni Paşa düşünmüştür.

Hal'e bir kaç gün kala, Avni Paşa sonradan serasker olan Askerî Şura başkanı müşir Redif Paşa'yı da ikna etmiş O da Harp Okulu Komutanı Süleyman Paşa'yı elde etmiştir.

Süleyman Paşa, cesur, atılgan bir askerdir. O, Hüseyin Avni Paşa'nın tam istediği kişiydi. Türkçülük hareketinin de öncülerinden olan Süleyman Paşa⁵¹ Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinin, vatanseverliğe yakışan bir iş olduğuna inandığından hal işine karışmıştır⁵². Darbeyi gerçekleştiren Süleyman Paşa bir iki gün önceden güvendiği subaylara haber vermiştir⁵³.

Darbe, yukarıda belirtildiği gibi 31 Mayıs'ta yapılacaktı. Fakat, 29 Mayıs Pazartesi günü Hüseyin Avni Paşa, Padişah tarafından saraya çağırılmıştır. Bu davet,

⁴⁹ M. Tayyib Gökbilgin, "Midhat Paşa", C.8, s.246.

⁵⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, TTK, Ankara 2000 (53), s.27.

⁵¹ *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C VI, İstanbul 1963, s.3210

⁵² *A.g.e*, s.3210.

⁵³ Mahmut Celalettin, *a.g.e*, C I, s.126.

Paşa'yı kuşkulandırdığından durumun Padişah tarafından sezildiği şüphesine de kapılan Hüseyin Avni Paşa işlerinin çok olduğunu ileri sürerek saraya gitmemiştir⁵⁴. Paşa, derhal arkadaşlarını seraskerlik dairesinde toplayarak hal' işinin 30 Mayıs sabahı gerçekleştirilmesi kararı alınmıştır⁵⁵.

Başka bir deyişle; Hüseyin Avni Paşa, uzun, yorucu ve tehlikeli bir çalışmanın en sonunda⁵⁶ başarıya ulaşmıştır. Denilebilir ki, Hüseyin Avni Paşa olmasaydı, Sultan Abdülaziz tahttan indirilemezdi. Bu bakımdan, Sultan Abdülaziz'in hal edilmesinde Paşa'nın rolü büyük olmuştur.

Sultan Abdülaziz'in ölümü meselesi, yani bu ölümün intihar suretiyle mi, yoksa katil suretiyle mi vukubulduğu sorunu bugüne kadar defalarca ele alınarak üzerinde çalışılmış bir konudur ve bu konuda Türk Tarih yazımında birkaç söylem hakimdir.

Bu söylemlerden ilki 4 Haziran 1876'da Avni Paşa'nın, çoktan planlamış olduğu cinayeti saraydan elde ettiği adamlarına yaptırmış olduğudur. Cezayirli Mustafa Pehlivan, Mabeyinci Fahri Bey, Yozgatlı Pehlivan Mustafa Çavuş ve Boyabathlı Hacı Mehmed Pehlivan, Sultan Abdülaziz Hanın kaldığı odaya zorla girmişler ve büyük mücadeleden sonra iki bileklerini kesip dışarı kaçmışlardır. Avni Paşa çılgınlıkları duyar duymaz, Kuzguncuk'taki yalısından Feriye Sarayı'na gelmiş bu arada henüz ölmemiş olan Sultan Abdülaziz Han, pencereden çıkartılan adi bir perdeye sarılarak yakın bir karakola nakledilmiştir. Ölüm raporunu imzalamak istemeyen iki doktordan birini Avni Paşa hemen Trablusgarb'a sürmüş diğerinin de apoletlerini sökmüştür. Üç pehlivana maaş bağlanarak gerçeği açıklamaları

⁵⁴ BOA, Y.EE, Dosya 20, Gömlek no: 20.

⁵⁵ Enver Ziya Karal, *a.g.e*, C VII, s.108.

⁵⁶ Mahmut Celalettin, *Girit İhtilali Tarihi*, C I, İstanbul 1967, s. 102.

önlenmiştir. Sultan Abdülaziz'in naaşını yıkayan imamlar, sonradan verdikleri ifadelerde, Sultanın iki dişinin kırık olduğunu, sakalının sol tarafının yolunduğunu, sol memesinin altında büyük bir çürüğün bulunduğunu belirtmişlerdir. Pehlivanlar da, yaptıklarını sonra itiraf etmişlerdir. İsmail Hami Danişmend 5 ciltlik *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* adlı kitabında Sultan'ın ölüm sebebinin intihar olmayıp, cinayet olduğunu 31 delil ile izah etmektedir. İntihar eden bir kimsenin iki bileğini küçük bir makasla kendisinin derince kesmesi adli tıbbı göre mümkün değildir.

Bu söylemlerden ikincisi de Prof.Dr.Bekir Sıtkı Baykal'ın İbretnüma adlı eserinin önsözünde değindiği üzere, aynı konu üzerinde duran araştırmacılarından Abdurrahman Şeref ve İbnülemin Mahmut Kemal Beyler'in de bu hususta kesin bir sonuca varamamış olduklarıdır. Öte yandan Vakanüvis Lütfi Efendi, ölümün katli suretiyle vukubulduğu görüşünü benimser gibidir.

Son defa meseleye eğilmiş bulunan Prof.Dr.İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya göre ise Yıldız Sarayının evrakının araştırmacılara açılması ile mesele bütünüyle aydınlığa kavuşmuş görünmektedir. Aynı davanın adliye arşivlerinde saklı kalması gereken asıl dosyası ise yangın sonucu ordadan kalkmıştır⁵⁷. Buyüzden belki de sonsuza kadar karanlıkta kalacak intihar mı, katil mi? meselesinde Uzunçarşılı, sözü geçen Yıldız dosyasını incelemek suretiyle kesin bir hükme varmak imkanına kavuşmuştur. Böylece Sultan Abdülaziz'in intihar etmiş bulunduğuna artık şüphesi kalmayınca, Midhat Paşa hakkındaki araştırmaların sonuncusunu teşkil eden eserinin 3.cildini 1967 yılında yayınlamıştır⁵⁸.

İbretnüma, Mabeynci Fahri Bey'in hatıraları ve ilgili bazı belgeler de Sultan Abdülaziz'in bir başkası eliyle öldürülmeyip kendi hayatına kendi eliyle son vermiş olduğunu teyit etmektedir. Ayrıca, Yıldız Mahkemesinin tamamıyla peşin

⁵⁷ Bekir Sıtkı Baykal, *İbretnüma*, Ankara 1989, s. IX.

⁵⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 26.

hükümlerle sahneye konduğunu ve bir takım siyasi amaçlarla işe gelmeyen bazı devlet adamlarının zararsız hale konulması için bir alet olarak kullanılmadığını yine bu belgeler ortaya çıkarmaktadır. Gerek bu vesikaların gerekse Uzunçarşılı'nın Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi adlı eserinde belirttiği gibi Sultan II.Abdülhamit, amcası Sultan Abdülaziz'in başkaları tarafından öldürülmüş bulunduğu kendisi de inanmamaktadır. Fakat Yıldız Mahkemesiyle başlıca şu gayelere ulaşmak hedeflenmektedir: 1) Sultan Abdülaziz ile Sultan Murat'ın arka arkaya tahttan indirilmeleri 70 yıldan beri unutulmuş olan Padişah hal'i ve katli işini birdenbire tazelemiştir. Kendisinin de aynı akıbete uğrayacağı düşüncesiyle son hal'lerin elebaşılarını herkese ibret olacak bir şekilde cezalandırmak istemiştir.

2) Akıl hastalığı yüzünden tahttan indirilen Sultan V. Murat'ın taraftarları hastanın iyileşmeyeceğini bilmelerine rağmen onu yine tahta çıkarmak sevdasındaydılar. II.Abdülhamit, bu hareketi önlemek için düzmece davaya ağabeyinin yakınlarını da katarak bu tehlikeden kurtulma amacını gütmüştür.

3) Arka arkaya iki padişahı tahttan indirenlerden hala hayatta kalan ve itibarda olan Midhat Paşa, Mehmet Rüştü ve Mahmut Celalettin gibi sivrilmiş devlet adamlarını Abdülhamit kendi geleceği için büyük bir tehlike saymaktadır. Bu insanları birer katil olarak lanse etmek ve onlardan kurtulmak için amcasının ölümü bulunmaz bir fırsattır.

İşte İbretnüma adıyla yayımlanan hatıratında Fahri Bey, doğrudan doğruya şahidi olduğu bu trajik olayları, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilişini, ölümünü, Yıldız mahkemesini ve sonrasını ayrıntıları ile anlatmaktadır. Gerçekten de o Sultan Abdülaziz'in tahttan indirildiği gece Sarayda nöbetçi bulunuyordu ve bundan sonra da ölümüne kadar padişahın en yakın adamı olarak yanından hiç ayrılmamıştır. Bu sebeple bütün olup bitenleri kendi gözleri ile görmüş, söylenenleri kulakları ile

duymuş, son derece dürüst ve namuslu bir yaradılıştı olduğunu, Abdülhamit'in tehditleri, kendisine uygulattığı korkunç işkencelere rağmen Fahri Beyi görüp işittiklerini dosdoğru söylemekten vazgeçirememiştir. Resmi vesikalarla da teyit olunan bütün bu özellikleri göz önünde tutulduğunda İbretnüma ve Hatıralar'ın ilk bakışta tek taraflı bir görüş aksettireceği akla gelmekle beraber, güvenilir bir tarihi kaynak niteliği taşıdığı söz götürmez.

Abdülaziz'in intiharı ile sonuçlanan tahttan indirme olayı dolayısıyla, Sultan Abdülhamit zamanında Ispartalı subayların general olmalarına imkân verilmemiş, asker olanlar yıllar boyu Yemen'e gönderilmişlerdir. Isparta yerine de Hamitâ-bâd adı kullanılmıştır⁵⁹.

Sonuç olarak, Hüseyin Avni Paşa, Padişahın tahttan indirilmesinde Yeni Osmanlılarla işbirliği yapmasına rağmen, onlar gibi Meşrutiyet taraftarı değildi. Paşa, devletin kötü idaresinden Abdülâziz'i sorumlu tutuyor ve hakkaniyetli bir padişahın başa geçmesiyle işlerin yoluna gireceğine inanıyordu. Meclis-i Mebusan'ın faaliyete geçirilmesi halinde ise, bundan Müslümanlardan fazla Hristiyan tebaanın faydalanacağı, muhtariyet peşinde koşan Hristiyanların amaçlarına ulaştıkları takdirde devletin parçalanmasının çok az bir zaman alacağı düşüncesindeydi⁶⁰.

⁵⁹ Mehmet Aldan, *a.g.m*, s.15.

⁶⁰ Ercüment Kuran, *a.g.m*, s.49.

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

HÜSEYİN AVNİ PAŞA'NIN HİZMETLERİ

3.1. Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın Hizmetleri

Hüseyin Avni Paşa'nın vatanına en büyük hizmeti, seraskerlikleri sırasında yorulmak bilmez bir azimle Türk ordusunu ıslaha çalışmasıdır.

Rusya, Kırım Savaşı'ndaki yenilgisinden sonra ordusunu arttırmaya ve kuvvetlendirmeye başlamıştır. Diğer taraftan Avrupa devletlerinin milis ordusu diye hafife aldıkları Prusya ordusunun, Danimarka ve Avusturya ordularını yenmesi (1866), onların gözlerini açmış, bu sebeple Avrupa devletleri de Prusya sistemini örnek alarak askerî kuvvetlerini teşkilatlandırma yoluna girmişlerdir⁶¹.

Osmanlı Devleti de, Avrupa devletlerinin askerî alandaki ilerlemek için yapmış oldukları çalışmalar karşısında orduda yeni bir değişiklik ve ıslahata gerek görmüştür. Ordunun yeni yöntemlerle güçlendirilmesi ve devletin bu sayede gücünü koruması ve eski kuvvetli ve dirayetli günlerine dönmesi için bu kaçınılmazdı. Bu düşünceler altında, Sultan Abdülaziz devrinde (1861-1876), ordudaki geniş çaptaki yenilik Hüseyin Avni Paşa'nın ilk defa 12 Şubat 1869 tarihinde seraskerliğe getirilmesinden sonra başlamıştır⁶².

O zamana kadar Fransız örneğinde tertiplenen orduyu, 1870 harbinde Fransa'ya karşı üstünlüğünü ispat eden Prusya'ninkine benzer şekilde teşkilâtlandırmağa girişmiştir. Mevcut altı orduya Yemen ordusunu ekleyerek ordu

⁶¹ Ali Sarıkoyuncu, *a.g.m*, s.36.

⁶² Ercüment Kuran, *a.g.m*, s. 49.

sayısını yediye çıkartmış, böylece seferî kuvveti 500.000 kişiye yükseltmiştir. Bu kuvvet Nizamiye, Redif ve Müstahfız olarak üçe ayrılıyordu. Nizamiyede kur'a usulüne göre toplanan erler dört yıl hizmet gördükten sonra, Redif sınıfına geçerlerdi. Redif sınıfında erler her yıl bir ay askere çağırılırlar, altı yıllık bu devreyi tamamlayanlar sekiz yıl müddetle Müstahfız sınıfını teşkil ederlerdi.

Piyade silâhları ile topların geliştirilmek suretiyle güçlerinin arttırılması, savaşta, bu silâhlar karşısında askerin taarruz etmesi ve savunması için yeni usullerin kabul edilmesine sebep oluşturmıştır. Hüseyin Avni Paşa, bu sebeple ordu için yeni talim usulleri kabul etmiş ve sık sık manevralar, harp oyunları düzenlemek suretiyle askerin savaş gücünü ve kabiliyetini arttırmaya gayret etmiştir. Bu hususta yabancı uzman ve subaylardan da geniş ölçüde faydalanılmıştır⁶³.

Hüseyin Avni Paşa Türk ordusunu yeni silâhlarla donatmak için epeyce çaba göstermiştir. Akdeniz ve Karadeniz boğazlarıyla, Kars, Erzurum ve Tuna sınır boyları gibi birinci derecede önemi bulunan müstahkem mevkiiler de hep bu yeni icat topların en büyük çaplılarından olanlarıyla donatılmıştır.

Bu esnada Tophane-i Amire'ye bağlı fabrikalar da, en yeni modelde, tüfek, top, mermi vesaire yapacak şekilde ve dışardan bu işe elverişli her türlü makineler getirilmek suretiyle ıslah edilmiştir.

1869 yılında, Osmanlı ordusunda halâ yağmur ve karlı havalarda yanmayan çakmak ve fitillerden dolayı kullanılmayan çakmaklı kaval tüfekleri bulunmaktaydı. Yapılan girişimler sonucu Amerika Birleşik Devletlerinden 600.000 adet Martini tüfeği satın alınmış, Alman Krupp fabrikasından da toplar getirtilmiştir.

⁶³ Enver Ziya Karal, *a.g.e*, s. 189.

Paşa subayların ve erlerin savaş kabiliyetini geliştirecek yeni talim usullerinin tatbikine ve sık sık manevralar yapılmasına ayrıca önem vermiştir⁶⁴.

Hüseyin Avni Paşa'nın orduda yaptığı yenilikler esnasında, kışlalar konusu ele alınmış, elde olanları tamir edilmiş yenileri de yapılmıştır. Bilhassa 1865'te Taşkışla, 1870'te Gümüşsüyü, 1874'te ise Taksim Topçu kışlalarının yapılması Hüseyin Avni Paşa'nın seraskerlikleri esnasında olmuştur⁶⁵.

1869 Askerî kanunnamesiyle, askerî mükellefiyette de esaslı değişiklik yapılmıştır. 1843 askerî kanunnamesine göre askerlik süresi; beş yılı nizamiyede yani silâh altında ve yedi yılı da rediflik olmak üzere oniki yıldan ibaretti⁶⁶.

Bu kez, askerlik süresi yirmi yaşından kırk yaşına kadar olmak üzere yirmi yıla çıkartılmıştır. Bu sürenin altı yılı nizamiye, altı yılı redif ve sekiz yılı da müstahfiz hizmetiydi. Nizamiyenin ilk dört yılı silâh altında, son iki yılı ise ihtiyat olarak geçecekti. İhtiyata ayrılanlar memleketlerine döneceklerdi. Fakat bağlı bulundukları redif taburu bölgesinin dışına çıkamayacaklardı. Böylece nizamiye hizmeti bitirenler, redif sınıfına geçeceklerdi. Redif sınıfında erler, her yıl bir ay askere çağrılacaklar, altı yıllık bu devreyi tamamlayanlar ise, müstahfiz hizmetine başlayacaklardı. Müstahfiz sınıfına ayrılanlar da diğer kayıtlara tabi tutulmayacaklardı⁶⁷.

Ayrıca kırk yaşını dolduranlar askere alınmayacak, ancak gönüllü olarak orduya katılabileceklerdi⁶⁸.

Paşanın azimli çalışması sayesinde ordu merkezlerinde, hastanelerin kurulması, subay ve askerî memurların ölümlerinde mirasçılarına, emeklilikleri

⁶⁴ *A.g.e*, s.187.

⁶⁵ *A.g.e*, s.188.

⁶⁶ Ali Sarıkoyuncu, *a.g.m*, s.37.

⁶⁷ *A.g.m*, s.37.

⁶⁸ *A.g.m*, s.38.

halinde ise kendilerine maaş verilmek üzere bir sandığın kurulması fikri gerçekleşmiştir⁶⁹. Askerî memurlar için kurulan bu sandık, hiç şüphesiz değerli bir hizmettir .

Paşanın bu hizmeti; sivil memurlarla ilgili olarak 1883 yılında Saffet Paşa'nın çalışmasıyla gerçekleştirilen emekli sandığının⁷⁰ ilk örneği olması açısından da önemlidir.

Hüseyin Avni Paşa'nın seraskerlikleri sırasında ele alıp çözümlemeyi başardığı bir mesele de, devletin ileri gelenlerine ait rütbelerin tasviyesi olmuştur. Abdülmecid zamanında devletin ileri gelen büyük memurlarının çocuklarının, genç yaşlarda yüksek rütbelerle Erkân-ı Harbiye Dairesi'ne memur edilmeleri âdet hâline gelmişti. Hüseyin Avni Paşa, orduda disiplini sağlamak için birinci seraskerliği sırasında büyük bir cesaretle bu gibilerin kayıtlarını sildirmiş böylece devlet ileri gelenlerine ait ordudaki imtiyaz son bulmuştur⁷¹.

Hüseyin Avni Paşa'nın seraskerlikleri sırasında askerî alanda yaptığı hizmetleri, yukarıda belirtilenlerden ibaret değildir. O, Osmanlı ordusunu savunma düzeninde teşkilâtlandırmış ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda düşmana karşı 750.000 kişilik bir kuvvet çıkarılması, onun orduda yapmış olduğu ıslahatlar sayesinde gerçekleştirilmiştir. Bu harpte kahramanlıklarıyla Türklük adını yücelten Plevne müdafii Gazi Osman ile Şıpka müdafii Süleyman Hüsnü paşalar da onun yetiştirdiği değerli kumandanlardır.

Ayrıca, askerî memurların imtihanla seçilmeleri, merkez ve taşrada askerî levazımın ihale ile satın alınması onun gerçekleştirdiği hizmetlerdir⁷². İradeli,

⁶⁹ Ali Sarıkoyuncu, *a.g.m*, s.40.

⁷⁰ Ercümen Kuran, *a.g.m*, s.84.

⁷¹ *A.g.m*, s.49.

⁷² Roderic Davison, *a.g.e*, s.123.

Çalışkan, faal ve milliyetçi bir asker olan Hüseyin Avni Paşa, hiç şüphesiz, modern Türk ordusunun kurucularındandır. Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın askerlik tarihimize mutena bir yeri vardır.

Hüseyin Avni Paşa'nın belirtilen bu hizmetleri, Sultan Abdülaziz tarafından da beğenilmiş ve Paşa Birinci Mecidiye Nişanı ile taltif edilmiştir⁷³.

Belirtilmesi gereken önemli bir husus vardır ki o da şudur; Sultan II. Abdülhamit (1876-1909) zamanında yazılan eserlerde, siyasî işlere özellikle hal' olaylarına karışanlardan bahse dilmesine müsaade edilmediğinden, Hüseyin Avni Paşa tercüme-i hâl Sicilli Osman'ye de yazılmamıştır. Bu sebepten dolayı da Hüseyin Avni Paşa'nın Harbiye Mektebindeki hizmetlerinden bahseden yazılara çok az rastlanmaktadır⁷⁴.

Bununda beraber, Hüseyin Avni Paşa'nın yirmi altı yıllık memuriyet hayatında Harbiye Mektebi dışındaki görevlerinde üstün hizmetler verdiği gibi, bu okuldaki memuriyeti sırasında da önemli hizmetler vermesi muhtemeldir. Kıtada iken öğrendiği bilgileri öğrencilere aktarması zaten en önemli görülmesi gereken hizmetlerindendir⁷⁵.

3.2. Hüseyin Avni Paşa'nın Valilikleri Sırasındaki Hizmetleri

Hüseyin Avni Paşa'nın Aydın ve Bursa Valilikleri sırasında yapılması zorunlu olan günlük işlerin dışında, kayda değer önemli bir hizmetine rastlanmamaktadır. Bu valilik görevlerinin süre itibariyle çok kısa olmasını belirtmekte fayda vardır.

⁷³ Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e*, s.234.

⁷⁴ Ali Sarıkoyuncu, *a.g.m*, s.41.

⁷⁵ Hikmet Turan Dağlıoğlu, *a.g.m*, s.1099.

Bununla beraber, Hüseyin Avni Paşa'nın bu makamlarda önemli hizmetlerde bulunmayışının asıl sebebini tenzili rütbe ile İstanbul'dan uzaklaştırılmasında aramak gerekir. Bu konuya da açıklık getirdikten sonra Hüseyin Avni Paşa'nın Girit Valiliğindeki hizmetlerini inceleyebiliriz⁷⁶.

30 Kasım 1867'de Girit Valiliği görevi verilen Hüseyin Avni Paşa, 1866 yılından beri devam etmekte olan isyanı bastırmak için hemen faaliyete geçti. Paşa, ilk iş olarak adayı askerî bakımdan koruma dairelerine ayırdı ve buradaki istihkâmları kuvvetlendirip, askerî yollar yapımını başlatmıştır. Ayrıca, 4 Ekim 1867 tarihinde adaya gelen Âli Paşa'nın aynı gün ilân ettiği genel af üzerine isyandan vazgeçenlerin bulunduğu bölgeleri asker vasıtasıyla derhal emniyet altına alarak bu yerlerde yeni kargaşalıkların çıkmasını önlemiştir⁷⁷.

14 Şubat 1868 tarihinde, Girit Genel Meclisi'nde Âli Paşa tarafından adanın yeni düzenini bildirilen fermanın okunmasıyla birlikte, Hüseyin Avni Paşa'nın Girit'teki görevinin ikinci devresi başlamıştır. Çünkü Âli Paşa, bu fermanın uygulanmasını Hüseyin Avni Paşa'ya bırakarak, 28 Şubat 1868 tarihinde İstanbul'a dönmüştür⁷⁸.

Hüseyin Avni Paşa tarafından hemen tatbikine başlanan ve hicrî yıla nispetle "1284" Fermanı" diye de anılan bu ıslahatın esasları şunlardı⁷⁹.

1.Âşar vergisinin 1868 yılı Mart ayından itibaren ilk iki seneliği tamamen ve ondan sonraki iki seneliğin yarısı affediliyordu.

⁷⁶ Mehmet Aldan, *a.g.m.*, s.15.

⁷⁷ Mehmet Salahi, *Girit Meselesi (1866-1869)*, Haz., Münir Aktepe, İstanbul 1967, s.15.

⁷⁸ Ali Haydar Emir, *1866-1869 Girit İhtilâli*, İstanbul 1931, ss. 47-51.

⁷⁹ Girit Vilâyetinin İdare-i Mülkiyesi Hakkında Perman-ı Alişan ve Nizamnameleri; Hanya, 1284, s. 1-3.gös.yer. A.Sarıkoçuncu, *age* 1991, 41.

2. Adanın vergi geliri tamamen mahallî ihtiyaçlara tahsis olunacaktı.
3. Adanın Müslüman halkı askerlik ödevinden istisna edildikçe, Hristiyan halkından da nakdî bedel alınmayacaktı.
4. Adanın mülkî idaresi bir valiye, askerî işleri ise bir kumandana tevdi edilecek, valinin biri Müslüman ve biri de Hristiyan olmak üzere iki müşaviri bulunacaktı.
5. Adada mülkî teşkilât yeniden düzenlenip, gerektiği kadar livalar kurulacak, bunların yarısına Müslüman ve yarısına Hristiyan mutasarrıflar tayin edilecekti. Müslüman mutasarrıfların Hristiyan ve Hristiyan mutasarrıfların da Müslüman yardımcıları bulunacaktı.
6. Livalar, kazalara ayrılacak ve kaza kaymakamları da aynı usule göre tayin olunacaktı. Defterdar, muhasebeci, mal müdürü ve sair memurlar da bulundukları bölgeye ve icabına göre Hristiyan veya Müslüman olacaktı.
7. Ada idare işlerine ait yazışmalar iki dilden yapılacağından her livada iki mektupçu ve sancaklarda ikişer tahrirat kâtibi bulunacaktı.
8. Vilâyet merkeziyle liva ve kazalarda birer idare meclisi teşkil edilecek; vali, mutasarrıf veya kaymakamların başkanlık edeceği ve meclislerde vilayet müşavirleri veya yerine göre mutasarrıf ve kaymakam yardımcıları, defterdar, muhasebeci, mal müdürü, mektupçu veya tahrirat kâtibi gibi tabîî üyelerden başka halk tarafından seçilmiş üç Müslüman ve üç Hristiyan üye bulunacaktı.

9. Mahkemeler, Müslüman ve Hıristiyan üyelerden karma şekilde teşkil edilecek ve iki toplum arasındaki davalara bunlar bakacaktı. Köylerde ihtiyar heyetleri kurulacak ve köyleri bunlar temsil edecekti.

10. Tütün ve tuzun dışında hiçbir maddeden gümrük vergisi alınmayacaktı⁸⁰.

Daha önce, üç sancağa ayrılmış bulunan Girit, Hanya, Kandiye, Resme, İsfakya ve Lasit olmak üzere beş sancağa ayrıldı. Büyük kazalar olduğu gibi bırakılmış ve küçük kazalar ikişer ikişer birleştirilerek yeniden düzenlenmiştir. Fermanda belirtilen diğer hususlar da aynen uygulanmıştır⁸¹.

Hüseyin Avni Pasa hem ferman hükümlerini uygulamış hem de isyancılarla mücadelesine devam etmiştir. İsyancılar devamlı surette Yunanistan'dan destek gördükleri için Hüseyin Avni Paşa, adaya kaçak silâh, zahire ve gönüllü Yunan askerinin gelmesini engellemesi için emrindekilerin dikkatini çekmiştir.

Islahat Fermanının ilan edilerek uygulamasına başlanması ve eşkiyanın takibindeki başarı Girit'teki isyanın bitmesine sebep olmuştur.

Hüseyin Avni Paşa, gerek isyanın bastırılmasındaki başarısının ve gerekse adada kurduğu iyi idarenin mükafaatı olarak 12 Şubat 1869 tarihinde seraskerliğe tayin edilmiştir⁸².

⁸⁰ Mahmut Celalettin, *Girit İhtilali -Tarihi*, İstanbul 1967, ss.69-90.

⁸¹ Ali Sarıkoyuncu, *a.g.m*, s.44.

⁸² *A.g.m*, s.44.

3.3. Hüseyin Avni Paşa'nın Sadrazamlığı Sırasındaki Hizmetleri

Hüseyin Avni Paşanın sadareti zamanında mühim bir siyasî mesele ortaya çıkmamıştır. Yalnız sadaretinin son zamanlarında Bosna ve Hersek meselesi devleti işgal etmiştir. Hüseyin Avni Paşa serasker olup askerî idareyi eline aldığıında Sırp âsilerinin Hersek taraflarında çıkartmış oldukları ihtilâli bastırmış ve Bulgaristan isyanının da gerçekleşmesine engel olmuştur. Vidin ve Niş taraflarına asker sevkettiğinden dolayı Rusya sefiri İğnatiyef'in devletten açıklama talebinde bulunmasına sebep olmuştur⁸³.

İç meselelerde ise kendisini en çok uğraştıran malî meseleler olmuştur. Paşa, devlet maliyesini düzeltme gayesiyle Osmanlı Bankasını, devlet bankası haline getirilmesine çalışmıştır. Bu amaçla Sadrazam Hüseyin Avni ve Maliye Nazırı Yusuf Paşalar ile anılan banka direktörleri arasında 5 Şubat 1875 tarihinde bir sözleşme imzalanmıştır⁸⁴. Bu sözleşme ile Osmanlı Bankası, Devleti Âliyye'nin hazinesi durumuna getirilmiştir.

Bundan böyle, İstanbul ve taşradan tahsil edilen gelirlerin hepsi Osmanlı Bankası'nda toplanacaktı. Devletin yurtiçindeki ve yurtdışındaki borçları; toplanan bu paralardan, banka tarafından ödenecekti. Buna mukabil, Osmanlı Bankası'nın imtiyazları genişletilecek ve ayrıca banka banknot da çıkarabilecekti⁸⁵.

1874 yılında kış fazla olduğu, mevsiminde yağmur da yağmadığından, kışlık ve yazlık mahsullerden yeterince ürün elde edilememesi sebebiyle, Anadolu'da kıtlık oldu, kıtlık Konya, Ankara ve

⁸³ Hikmet Turan Dağlıoğlu, *a.g.m*, s.1098.

⁸⁴ Ali Sarıkoyuncu, *a.g.m*, s. 44.

⁸⁵ Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.m*, s.266.

Yozgat vilâyetleri gibi kendi halkından başka diğer vilâyetler halkını da doyuran yerlerde ortaya çıktığı için tesiri çok büyük olmuştur. Hüseyin Avni Paşa hükümeti, bu duruma çare olarak vilâyetlerde komisyonlar kurdu muştur. Bu komisyonlar vasıtası ile; kıtlığın az hissedildiği yerlerde toplanan mahsulü, kıtlığın fazla hissedildiği yerlere dağıttırmak suretiyle tedbir almıştır.

Hüseyin Avni Paşa'nın sadareti zamanında İran'la olan ilişkilerimiz yeniden düzenlenmiştir. 25 Şubat 1874 tarihinde yapılan on üç maddelik anlaşma ile Osmanlı topraklarında suç işleyen İranlılar Osmanlı kanun ve nizamlarına göre yargılanacaklardı. İranlılar, vergi ödemek suretiyle Osmanlı hudutları içerisinde serbestçe ticarî faaliyette bulunabileceklerdi, İranlılardan Osmanlı tebaasına geçmek isteyenler hakkında diğer devletlerin halkına uygulanan hükümler uygulanacak ve Osmanlı ülkesindeki İranlıların evlenme ve mülk edinmeleri izne tabi olacaktı. Gerek İran'da bulunan Osmanlılar ve gerekse Osmanlı toprakları üzerinde bulunan İranlılar her iki devletin diğer yabancı devletlerin vatandaşlarına tanınan bütün imtiyazlara sahip olacaklardı⁸⁶.

Sekiz maddeden ibaret olan ve 17 Haziran 1874 tarihinde imzalanan talimatla da, Osmanlı topraklarında ikamet eden bütün İranlılara İran elçiliğince birer pasaport verilmesi öngörülüyordu, Ayrıca; pasaportlarını İran'daki Osmanlı elçiliğine onaylatmayan İranlılar Osmanlı topraklarına giremeyeceklerdi.

Anlaşıldığı üzere, Hüseyin Avni Paşa'nın sadareti sırasında, İran'la olan ilişkilerimiz yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca Paşa, Osmanlı Devleti'nin İran'la olan dostluğunu arttırmak için uğraşmış ve bizzat kendisi İran Şahı'na mektup yazmıştır⁸⁷.

⁸⁶ Ali Sarıkoyuncu, *a.g.m*, s.45.

⁸⁷ *A.g.m*, s.45.

Onun eğitim alanındaki hizmetlerinden de kısaca bahsederek, Osmanlı ordusunun doktor ihtiyacını karşılamak üzere, 1827’de açılan Mekteb-i Tıbbiye’de dersler Fransızca olarak okutulduğundan, öğretimin Türkçe yapılması için girişilen çalışmalardan o zamana kadar bir sonuç alınamamıştır. Bu amaç ile kurulan Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin tıp terimlerini Türkçeleştirmek amacıyla hazırlanmasını ele aldığı Tıp lüğatini, Hüseyin Avni Paşa maddi yardımlarıyla tamamlamıştır⁸⁸.

Sonuç olarak Hüseyin Avni Paşa’nın idari ve eğitim alanda da devletine değerli hizmetler verdiği görülmekle beraber Paşanın bu hizmetlerinin askeri alandakiler kadar üstün olmadığı Ahmet Cevdet Paşa tarafından da teyit edilmiştir⁸⁹.

3.4. Hüseyin Avni Paşa’nın kişiliği ve memuriyet hayatı ve hizmetleri ile ilgili bazı hatıra ve notlar

Hüseyin Avni Paşa, Osmanlı düzeninin yetenekli kişilere sağladığı olanaklardan yararlanarak kendi çabası sonunda sadrazamlığa kadar yükselebilmiş Anadolu kökenli ender kişilerdendir. Fakir bir köylü çocuğu iken İstanbul'a gitmiş, Harp Okulu'na girmiştir. Çalışkan, otoriter ve disiplinli olduğundan kendini kısa sürede çevresine kabul ettirmiştir. Özellikle savaşlarda üstün başarılar elde etmesi komutanlarının dikkatini çekmiş, bunun sonunda askerlik alanında en önemli görevlere getirilmeye başlanmıştır. Serasker olduğu yıllarda Osmanlı ordusunun yeniden örgütlenmesinde ve silahlarının yenilenmesinde büyük hizmetleri olmuştur⁹⁰.

⁸⁸ Mehmet Aldan, *a.g.m*, s.14.

⁸⁹ *A.g.m*, s. 16.

⁹⁰ Musa Çadircı, *a.g.m*, s.146.

Sadaret müsteşarı Ali Fuat merhum Serveti Fünun' da yayınladığı *Rical-i Mühimme-i Siyasiye* başlığı altındaki yazısında Hüseyin Avni Paşa hakkında bize şu bilgileri vermektedir:

“Hüseyin Avni Paşa erkânı askeriyemiz içinde en mühim ve en maruf simalardandır. Şahsan şeci', ahlaken metin, azmi ve hafızası kuvvetli olup büyük bir kumandan için en büyük şart olan nüfuz-ı nazar kabiliyetini haiz bir adamdı. Sultan Azizin ilk saltanatı sıralarında askerlikçe husule gelen ilerlemeler başlıca mu-maileyhin mesai-i vâkıfane ve azimperveranesi eseridir. Fakat bu meziyetlerine mukabil gayet kibirli, inatçı ve kindar idi. Hayır ve şer tamim etmiş olduğu bir şeyden dönmek ve kin bağladığı bir kimseyi affetmek ihtimali yoktu. Harp meydanlarında büyük bir orduya kumanda etmek suret ile askeri kudretinin tamamını göstermek kendisine nasip olmamıştır. Müşarünileyh fenni harbe ait bir kitapla büyük Napoleon'un Ulm ve Austerlitz muharebelerinin vukuat-i tarihiyesini havi ilk ciltlik bir eser de vücuda getirmiştir.”⁹¹

Midhat Paşa, Tabsire- i İbret'te; "Hüseyin Avni Paşa erkânıharp sınıfından yetişmiş ve cemi emsaline tefevvuk etmiş şeci ve muktedir bir asker olduğu halde fünun-ı askeriye'nin nazariyat ve ameliyatını ikmal ederek birkaç defa bihakkin seraskerlik makamına gelmiş, Sultan Abdülâziz zamanında askerin intizamı, ve redif ve müstahfiz sınıflarının sonraki tertibatını ve teşkilât ve edevatı harbiyenin ikmalî gibi yapılan şeylerin cümlesi bu zatın eseri himmeti olup emr ve kumandasına dahi herkesin vusuk ve emniyeti bulunmuş olduğundan, hayatta ve makamında kalmış olsaydı Sırp ve Karadağ muharebelerinin bu derece meydan almayacağına ve belki Rusya muharebesinin dahi bu neticeye varmayacağına umumun zan ve itikadı berkemal idi,,⁹² diyor.

⁹¹ Hikmet Turan Dağlıoğlu, *a.g.m*, s. 1095.

⁹² *A.g.m*, s.1099.

Sadrazamlığı sırasında mektupçuluk hizmetinde bulunmuş olan sabık sadrazamlardan Sait Paşa'da ; "Ben Âli ve Fuat Paşaların bilfiil maiyetlerinde bulunmadım. Zamanlarında kendileri ile münasebette bulunacak mevkide değildim. Fakat maiyetinde bulunduğum zevat içinde Hüseyin Avni Paşa kâ'binde kimse görmedim"⁹³ der imiş.

Şimdi de Hüseyin Avni Paşanın Isparta'da bulunduğu zamanlardaki hayatına ait bizzat Isparta'da anlatılan bazı fıkralardan bahsedelim;

Hüseyin Avni Paşa 1872 tarihinde Isparta'ya sürülmüştür. Isparta'da Çelebiler mahallesinde Taşircilerin evine inmiştir. Burada Afşar eşrafından Abdullah Paşa kendisini misafir etmiş, en çok onunla zaman geçirmiştir. Hüseyin Avni Paşa'nın Isparta'da görüştüğü başlıca şahsiyetler: Abdullah Paşa, Katırcıoğlu İbrahim, Hacı Ethemlerin Raşit Ağa, Hamamcıoğlu Hacı Halil Ağa, Katırcıların damadı Hacı Memiş oğlu Süleyman Ağa'dır.

Rumlardan: Hacı Todok, Şerefedinoğlu Panayot ve Kostantin, Gökbaşıoğlu Yanako ve Aleksandiros'dur.

Ispartalılar, kumarın ve tavlanın Hüseyin Avni Paşa ile Isparta'ya girdiğini söylerler.

Bir gün Danabaşlıların evinde Hüseyin Avni Paşa şerefine bir ziyafet verilmiş, yemekten sonra Paşa bir tavla istemiş. Türk evlerinde tavla bulunamamış. Nihayet Rumlardan Hacı Todok'un evinde bulunmuş. Avni Paşa bundan çok memnun olmuş ve eşraftan bir kaçına tavla oyununu öğretmiş. İspartada o zaman Düyunu umumiye makamında Rüsum-ı sitte idaresi varmış. Hüseyin Avni Paşa bu idarenin müdürü olan Rumun evine sık sık gidermiş⁹⁴.

⁹³ A.g.m, s.1097.

⁹⁴ A.g.m, s.1098.

Hüseyin Avni Paşa Isparta'ya ilk geldiği sıralarda sıcak bir yaz gününde köpeği ile birlikte yalnız başına ava çıkmış. Paşa, avlandıktan sonra şehrin yukarı taraflarındaki kârhanelerin⁹⁵ birine uğramış. Orada dinlenmek üzere bir ağacın altına oturmuş, susadığı içinde kârhaneçi Rum'dan su istemiş. Rum Paşayı tanımadığı için kırık bir kapla su vermiş. Isparta'nın soğuk suları meşhur olduğu için verilen kaptan lezzetli suyu kana kana içmiş. Köpeği kurumakta olan testileri bozduğu için birkaç kez Rum tarafından uyarıldığını gören Paşa, bırak köpeğin keyfini bozma diyerek bu zayıat için de kârhaneçiye 1 altın verir. Durumdan gayet hoşnut olan kârhaneçi bu adamın kim olduğunu merak ederek onu takibe alır. Onun Paşa olduğunu öğrenince de biraz korkar. Bir daha ki gelişinde Paşa'ya kırık kap yerine billur bir bardakla su verir, bunu gören Paşa :”Çorbacı, demiş, biz, suyu bardakla içtikten sonra böyle şeylerle içmeyiz altın kupalarla içeriz. Sen yine o kırık çanak ile bana su getir demiş”⁹⁶.

Bu kârhaneçinin adı Hacı Apost imiş.

Hüseyin Avni Paşa Ispartada samimî bir hayat geçirmiş, her gün bir ziyafete gitmiş, ve bazan da dostlarını davet etmiştir. Hattâ bir aralık Eğirdir'e, oradan da doğmuş olduğu Gelendos'a bile gitmiştir. Paşanın Ispartada sürgünde iken Isparta'nın Bozanözü'ndeki çeşmeleri yaptırdığı bilinmektedir⁹⁷.

3.5. Hüseyin Avni Paşa'nın Terekesi

Tarihi kaynaklarda zaman zaman diğer devlet adamlarında da olduğu gibi Hüseyin Avni Paşa hakkında da rüşvet aldı, hazine malını zimmetine geçirdi, yolsuzluklar yaptı gibi söylentilerin çıktığı bilinmektedir.

⁹⁵ Kârhane diye Isparta'da çömlek ve desti işlenen yerlere derler.

⁹⁶ Hikmet Turan Dağlıoğlu, *a.g.m.*, 1097.

⁹⁷ *A.g.m.*, s.1097.

Yukarıda bu konuyu destekler nitelikteki bazı kaynaklardan ve söylemlerden bahsedilmiştir⁹⁸. Bunların gerçek olup olmadığının anlaşılması ancak Hüseyin Avni Paşa'nın terekesinin incelenmesinden sonra ortaya çıkacağı aşikardır. Paşa'ya ait şer'îye sicilinden koparıldığı anlaşılan terekenin yazılı olduğu defter yaprakları Avni Gelendos tarafından Türk İnkılap Enstitüsü'ne verilmiştir.

Yirmi dört yapraktan oluşan bu defterin 16 sayfası yazılıdır. Bu tereke defteri, bir Osmanlı Paşasının günlük yaşantısında kullandığı ev eşyası, mutfak malzemeleri ve giyim-kuşam hakkında yeterli miktarda fikir verebilecek durumdadır⁹⁹.

Musa Çadircı tarafından incelenen tereke hakkında şu bilgiler elde edilmiştir ; “13 Temmuz-29 Ağustos 1876 tarihleri arasında bütün mal ve mülkünün bir bir sayılarak deftere geçirilmiş, kuruş üzerine kıymet biçildikten sonra, bazen de altun Ura olarak değeri belirtilmiştir. Bu yapılırken bir Osmanlı lirası 140 kuruş olarak hesaplanmıştır. Klasik tereke yazma kurallarına uyulmuş, eşyanın ve malın sayımında herhangi bir tasnife gidilmemiştir. Giyim eşyası yazılırken, araya bir atın sıkıştırıldığı veya giyimle ilgisi olmayan malın yazıldığını görmekteyiz. Ev eşyasının yazımında oda birim olarak alınmış, her oda da bulunan eşya ayrı ayrı kayda geçirilmiştir.

Terekede yer alanları sırası ile şu kısımlarda toplamıştır: 1 - Çiftlikteki adar, at takımları, arabalar ve satılmış olan kuzularla koyunlardan elde edilen gelir. 2 - Hüseyin Avni Paşa'nın giydikleri ve günlük gereksinmelerini karşıladığı her çeşit malzeme, silâh ve benzeri şeylerle mutfak eşyası, 3-Sahil hane ve köşkteki mefruşat, 4-Nakit para ile esham ve hisse senetleri. 5-Dört cariye. 6 - Çiftliğinde mevcut edavat ve hayvanat (ayrıca yazılmıştır).

⁹⁸Hikmet Turan Dağlıoğlu, *a.g.m.*, s.1099.

⁹⁹Musa Çadircı, *a.g.m.*, s. 147.

Terekenin genel bir dökümü yapıldığında : Nakit para olarak, 1600 İngiliz lirası karşılığı 247.522 kuruş (İngiliz lirası 154 kuruş 28 para olarak hesaplanmıştır), ve 1051 Osmanlı altın lirası karşılığı 147.040 kuruş (1 Osmanlı lirası = 140 kuruş) kaydedilmiştir. Esham ve hisse senetleri karşılığı ise 109.799,2 kuruş tutmuştur. Sahilhane mefruşatı bedeli, 32,641 kuruş, Köşk mefruşatı bedeli ise 49.999 kuruştur. Dört cariye 35.000 kuruş değer biçilmiştir. On adet binek atının toplam değeri: 40.750 kuruş, üç çift araba beygirin ise 54.000 kuruş olarak kaydedilmiştir. Sahil hanedeki mefruşatın toplam değeri: 326.410 kuruş, köşkteki mefruşatın ise 49.000 kuruş tutmuştur¹⁰⁰.

Hüseyin Avni Paşa'nın öldürülmesinden sonra geride bıraktığı terekenin toplam geliri 1.454.809 kuruş bulmaktadır. Borçları vergileri ve diğer giderler çıkarıldıktan sonra varislerine kâğıt üzerinde kalan mirasın para olarak tutarı ise (1 Osmanlı altın lirası 100 kuruş kabul edilerek) $149.3289 + 132696 = 1.025.984$ kuruştur¹⁰¹.

Tereke'de belirtilenlere göre, Hüseyin Avni Paşa'nın oldukça varlıklı biri olduğu ortaya çıkmaktadır. Yaşamına bakıldığında 1860-1876 yılları arasında önemli görevlerde bulunduğu, 15 yıllık sürede sık sık görev değiştirdiği ve sürüldüğünü görmekteyiz. Yıllık geliri 360 bin kuruş olarak belirtilen Hüseyin Avni Paşa'nın 15 yıllık geliri 5.400.000 kuruş tutmaktadır. Ölümünde terekesinde biçilen değer 1.500.000 kuruş olduğu görülmektedir. Konağının (yanan) değeri olarak gösterilen 4.200.000 kuruş da buna eklendiğinde (ki konak yanmamış olsaydı mal varlığı en azından yarı yarıya artmış olacaktı) hiç para harcamaksızın devletten aldığı aylıkları biriktirmiş olmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Buna imkan olmadığına

¹⁰⁰ A.g.m, s. 147.

¹⁰¹ A.g.m, s.148.

göre başta Cevdet paşa ve Ebuziya Tefik olmak üzere onu rüşvet almakla suçlayanların yazdıklarının doğruluk derecesinin ne olduğu tartışmaya açıktır. Osmanlı yönetimindeki diğeri memurlar gibi Hüseyin Avni Paşa'nın da rüşvet aldığını ve yolsuzluklara karıştığını söyleyebiliriz¹⁰².

¹⁰² *A.g.m*, s. 149.

SONUÇ

Bundan önceki bölümlerde Hüseyin Avni Paşa'nın hayatı, yaşadığı dönemin siyasi olaylarına bakışı ve hizmetleri incelenmeye çalışılmıştır.

İlgili kısımlara bakıldığında Hüseyin Avni Paşa'nın hayatının çok çekişmeli ve inişli çıkışlı olduğu görülür. Fakir bir köylü çocuğuyken kendi çabasıyla sıvrilip valilik, seraskerlik ve sadrazamlık görevlerinde bulunması takdire şayandır.

26 yıllık memuriyet hayatının büyük bir kısmında hınç duyduğu Mahmut Nedim Paşa'nın girişimleriyle bir dama taşı gibi oradan oraya sürülmüş, görevlendirildiği yerlerin bir kısmına gitmeyerek istifa etmiş, gücü bulup serasker ve sadrazam olduğunda her vatanını seven bir insan gibi ülkenin yararına hizmetlerde bulunmuştur.

Askeri alanda gösterdiği hizmetleri yaptıkları hizmetler içinde en önemlisidir. Ordudaki eksiklikleri gördüğünden İmparatorluğu savunacak kuvvetli, eğitilmiş ve disiplinli bir ordu meydana getirmek için azimle çalışmalarına başlamıştır. Bu konuda başarılı olmak için 1869. Askerî Kanunnamesini hazırlayıp çıkartarak, yapacağı yeniliklerin kanunî dayanağını sağlamıştır. Askeri eğitimde klasik metotların yanında uygulamalı eğitim metotlarını da kullandıran Paşa, uzun ve yorucu bir çalışmanın sonucunda modern Türk Ordusunun temellerini atmıştır. Harp meydanlarında büyük bir orduya kumanda etmek suret ile askeri kudretinin tamamını göstermek kendisine nasip olmamıştır.

Hüseyin Avni Paşa, Padişahın tahttan indirilmesinde Yeni Osmanlılarla işbirliği yapmasına rağmen, onlar gibi Meşrutiyet taraftarı değildi. O, devletin kötü idaresinden Abdülâziz'i sorumlu tutuyor ve hakkaniyetli bir padişahın başa geçmesiyle işlerin yoluna gireceğine inanıyordu. Meclis-i Mebusan'ın faaliyete geçirilmesi halinde ise, bundan Müslümanlardan fazla Hristiyan tebaanın faydalanacağı, muhtariyet peşinde koşan Hristiyanların amaçlarına ulaştıkları takdirde devletin parçalanmasının çok az bir zaman alacağı düşüncesindeydi.

Yukarıdaki örnek ve buna benzerleri dikkate alındığında Hüseyin Avni Paşa, Meşrutiyetin ve Kanuni Esasiye'nin ilan edilmesinde Mithat Paşa ve çevresindekilerin çekindiği bir isim olarak bilinmektedir. Çerkes Hasan tarafından öldürülmeseydi Meşrutiyetin ilanı herhalde uzunca bir süre gerçekleşmeyecekti.

İyi ve cesur bir asker olmasına karşın o derece dirayetli bir devlet adamı değildi. Hükümdarını idare ve bu sayede mevkiini koruyarak ülkülerini gerçekleştirmesini bilememiştir. Bu bakımdan, Hüseyin Avni Paşa ileri görüşlü bir devlet adamı gibi davranamamıştır. Ancak, içinde bulunduğu şartların olağan üstü derecede güç ve giriştiği işlerin aynı ölçüde büyük olduğunu unutmamak gerekir.

En bilinen kişisel özellikleri ise kibirli, inatçı ve kindar bir yapıya sahip olmasıdır. Karar verdiği bir şeyden dönmek ve kin bağladığı bir kimseyi affetmek ihtimali yoktu.

Tarihi kaynaklarda zaman zaman diğer devlet adamlarında da olduğu gibi Hüseyin Avni Paşa hakkında da rüşvet aldı, hazine malını zimmetine geçirdi, yolsuzluklar yaptı gibi söylentilerin çıktığı bilinmektedir.

Terekese incelendiğinde, kazandıklarından daha çoğuna sahip olduğunu, Paşa'nın bu mal varlığına sahip olması için hiç para harcamaksızın devletten aldığı

aylıkları biriktirmiş olmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu da mümkün olmadığına göre Paşa'nın devletin diğer kademelerindeki memurlar gibi rüşvet aldığı ya da yolsuzluklara karıştığını söyleyebiliriz. Önceleri gerçekten dürüst bir insan olduğu hakkında şüphe götürülmeyen Hüseyin Avni Paşa ile ilgili Sultan Abdülhamithan'ın hatıratında onun hakkında “ Sürgüne gönderildiği tarihe kadar namusluydu. Sürgünde çektiği yoksulluk ve acıların sebebini namusunda aramak gafletine düştü bütün talihsizliği budur “ denildiği bilinmektedir.

Her ne olursa olsun 15 Haziran 1876'da katledilen Hüseyin Avni Paşa Osmanlı İmparatorluğu'nun 19.yy da yetiştirmiş olduğu cesur bir asker ve devlet adamıdır. Yakın tarihimiz daha detaylı incelendiğinde onun memleketimizin yücelmesi için yaptığı hizmetlerin değerinin büyük olduğu görülecektir.

Ö Z E T

HÜSEYİN AVNİ PAŞA

Isparta'nın Gelendos kasabasında 1820 senesinde doğmuş olup aynı kasabadan Ahmet Ağa'nın oğlu olan Hüseyin Avni Paşa, Sultan Abdülaziz devrinde sadrazamlık yapmış ve birçok defa seraskerlikte bulunmuş ve bu makamlarda üstün hizmetler vermiş devlet adamlarındandır.

Hüseyin Avni Paşa vatanını seven cesur bir askerdir. Onun meziyetleri olduğu gibi, elbette kusurları da vardı. Kendisine çokça güvenen, bildiklerini kimsenin bilmediğini sanan, sert mizaçlı ve aynı zamanda kinci bir yapısı vardı.

Hüseyin Avni Paşa 26 yıllık memuriyet hayatının her kademesinde özellikle askeri alanda çok önemli hizmetlerde bulunmuştur. Zamanına göre çok ileri görüşlü bir asker olduğundan şüphe edilemez. Uzun ve yorucu çalışmalar sonucunda Osmanlı ordusunu en modern silahlarla donatmış, askerin savaş gücünü artırmak için yeni ve uygulamalı eğitim metodları getirmiş, uzun ve yorucu çalışmalarının sonunda da modern Türk ordusunun temellerini atmıştır.

Hüseyin Avni Paşa, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde Yeni Osmanlılarla işbirliği yapmasına rağmen, onlar gibi Meşrutiyet taraftarı değildi. O, devletin kötü idaresinden Abdülâziz'i sorumlu tutuyor ve hakkaniyetli bir padişahın başa geçmesiyle işlerin yoluna gireceğine inanıyordu. Meclis-i Mebusan'ın faaliyete geçirilmesi halinde ise, bundan Müslümanlardan fazla Hristiyan tebaanın faydalanacağı, muhtariyet peşinde koşan Hristiyanların amaçlarına ulaştıkları takdirde devletin parçalanmasının çok az bir zaman alacağı düşüncesindeydi. Hüseyin Avni Paşa, Meşrutiyetin ve Kanuni Esasiye'nin ilan edilmesinde Mithat Paşa ve çevresindekilerin çekindiği bir isim olarak bilinmektedir. Çerkes Hasan tarafından 1876 yılında öldürülmeseydi; Meşrutiyetin ilanı herhalde uzunca bir süre gecikecek ya da gerçekleşmeyecekti.

A B S T R A C T

HÜSEYİN AVNİ PASHA

Hüseyin Avni Paşa, son of Ahmet Ağa, was born in 1820 in the town of Gelendos. He was the grand vizier of Ottoman Sultan Abdülaziz. He was a successful commander-in-chief and an outstanding statesman.

Hüseyin Avni Paşa was a patriotic soldier, however, he had flaws as well as merits. He was over assertive, knew it all, harsh and vindictive.

In his 26 years as statesman, he had outstanding services to his country at every level; especially as a soldier. There is no doubt that he was foresighted. He modernized the Ottoman army, equipped it with modern weaponry and developed practical training methods to increase combat power. The roots of modern Turkish army dates back to his time.

Hüseyin Avni Paşa cooperated with the New Ottomans in dethroning Sultan Abdülaziz, however he was not an advocate of constitutional monarchy as the New Ottomans were. He accused Sultan Abdülaziz for the ill management of the empire and believed that a just sultan would correct everything. He also believed that the Christian subjects would benefit more than Muslim subjects if a parliament were assembled in constitutional monarchy, and if the Christian subjects gain autonomy that they had been yearning for, the empire would collapse in short time. He was also feared by Mithat Pasha and his friends, the advocates of constitutional monarchy, during the declaration of constitutional monarchy and the constitution. Had he not been assassinated by Çerkes Hasan, the declaration of constitutional monarchy would have been delayed for a long time or would not have been declared at all.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y..EE, Dosya 20, Gömlek no: 20; Dosya 29, Gömlek no: 158; Dosya 25, Gömlek no: 20; Dosya 28, Gömlek no: 86; Dosya 28, Gömlek no: 114; Dosya 28, Gömlek no: 165; Dosya 20, Gömlek no: 24, Dosya 20, Gömlek no: 22; Dosya 20, Gömlek no: 33; Dosya 20, Gömlek no: 23, Dosya 20, Gömlek no:21; Dosya 32, Gömlek no: 5; Dosya 20, Gömlek no:31; Dosya 25, Gömlek no: 28.

_____, İ..DH, Dosya 654, Gömlek no: 45466; Dosya 656, Gömlek no: 45650; Dosya 658, Gömlek no: 45830; Dosya 659, Gömlek no: 45841; Dosya 736, Gömlek no: 60296; Dosya 587, Gömlek no: 40837; Dosya

B. ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

Abdurrahman, Şeref, “Sultan Abdülaziz’in Vefatı İntihar mı Katliammı”, *TTEM*, nu,83(1340), ss. 321-335.

Abdülhamit'in Hatıra Defteri, Haz., İsmet Bozdağ, İstanbul 1975.

Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, Haz., Yusuf Halaçoğlu, İstanbul 1980.

Ahmet Midhat, *Üss-i İnkılab*, Cilt 1, İstanbul 1294.

Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 4, İstanbul 1330.

Aksop, Necip, *Bursaya Gelen Valiler: Hüseyin Avni Paşa*, Uludağ, Bursa, (49-50), 00.07.1942 - 00.08.1942, ss. 34-35.

Baker, James, *Turkey in Europe*, London 1877, s. 560.

Baykal, Bekir Sıtkı, *İbretnüma*, Ankara 1989, ss.33-104.

Berkes, Niyazi, *Türkiye İktisadi Tarihi*, Cilt 2, İstanbul 1970.

_____, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 2.baskı, İstanbul 1978.

Bourne, Keneth, “İngiltere’de Girit İsyanı”(1866-69), çev.Yuluğ Tekin Kurat, *DTCPTAD*, C 1, sayı 1,(1963),s.249-274.

Çadırcı, Musa, “Hüseyin Avni Paşa'nın Terekesi”, *Belgeler*, C 11, (15), 00.00.1981 -00.00.1986, ss.145-164.

Dağlıoğlu, Hikmet Turan, “Hüseyin Avni Paşa’ya Ait Bazı Hatıra ve Notlar”
Ün İsparta Halk Evleri Dergisi, Isparta, 7, (80-81), 00.11.1940-00.12.1940, 1093-

Ebuzziya, Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Bugünkü dili ile uygulayan Ziyad Ebuzziya, Cilt 3, İstanbul 1974.

Elliot, Sir Henry, “The Death of Abdulaziz and of Turkish Reform”, *The Nineteenth Century XXIII*, Londra 1880, ss.267-96.

Gökbilgin, M.Tayyib, *Midhat Paşa*, IA, Cilt VIII, s.270-282.

“Hüseyin Avni Paşa”, *Kemalist Ülkü*, Ankara, 17, (194), 00.12.1984.

İleri, Suphi Nuri, *Siyasi Tarih*, İstanbul 1940, s. 487.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar*, C. I, Üçüncü Baskı, İstanbul 1982, s. 4.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, İkinci Baskı, Ankara, 1977, s. 187.

Kodaman, Bayram, “Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu’na Giriş Vasıtaları”, *Türk Kültürü*, C.I I, 1, 1981, s. 23-33.

Kuran, Ahmed Bedevi, *Inkilap tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul 1948, s. 319.

Kuran, Ercümen, “Serasker Hüseyin Avni Paşa”, *Türk Kültürü*, Ankara, 5, (58), 00.08.1967, 49-51.14-17.

Kutay, Cemal, *Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, C. IX, İkinci Baskı, İstanbul, basım tarihi yok, s. 5082. [5] İstikbal; sayı 123, (1376), s. 2.

Lütfü, *Tarih’i Lütfi*, Cilt 15, s.92 ve ek 7 (TTK Kütüphanesi, iY 531/7 (Yazma Nüsha) s. 5.

Mahmut Celaleddin, *Girit İhtilali Tarihi*, TÜK, Türkçe, Yazma nu. 4150.

_____, *Mir’at-Hakikat*, Cilt I, İstanbul 1325.

Midhat Paşa, *Tab sire-i İbret*, Midhat Paşa Hayatı, Siyaseti, Hidematı, haz, Ali Haydar Midhat, İstanbul 1325.

Mufasssal Osmanlı Tarihi; C VI, İstanbul yayımları, 1963, ss. 3090-3091.

Naci Çakın-Kafız Orhan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, e. m, Kısım V, Ankara 978, s. 638.

Pakalın, M. Zeki, “Hüseyin Avni Paşa”, *Yeni Mecmua*, İstanbul, 4, (71), 06.09.1940, 15, 18.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, C II, İstanbul, 1940, ss. 99-100.

Rasim, Ahmed, *İstibdattan Hakimiyet- Milliyeye*, C 2, İstanbul 1923.

Sarıkoyuncu, Ali, “Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın Hizmetleri”, *Askeri Tarih Bülteni*, Ankara, 16, (31), 00.08.1991, ss. 31-47.

Sarıkoyuncu, Ali, *Hüseyin Avni Paşa'nın Hayatı, Hizmetleri Siyasi Fikir ve Faaliyetleri* (1820-1876), H. Ü. Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1985, ss. 8-20.

Shaw, S.J. Shaw, E.K., *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev, Mehmet Harmancı, C 2, İstanbul 1983.

Süleyman Paşa, Hüsnü, *Hiss-i Inkilab*, İstanbul 1326, s. 64.

Şevket, Mahmut, *Osmanlı Teşkilât-ı ve Kıyafet-i Askeriyesi*, c. III, İstanbul 1325, s. 19.

Tacan, Necati. "Tanzimat ve Ordu", *Tanzimat X*, İstanbul 1940, s. 135.

Terciiime-i Hâl, *Medeniyet*, sayı 2 (1291,1), s. 10.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul : Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. Basımevi, 1952, s.799.

Türk Ansiklopedisi, "Harp Okulu" c. XVIU

Türkgeldi, Ali Fuat, "Ricâl-i Mühirame-i Siyasiyye", *Servet-i Finûn*, nu.1541(1926), ss. 234-479.

Uludağ, Şevki, “Tanzimat ve Hekimlik”, *Tanzimat I*, İstanbul 1940

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı,”Çerkez Hasan Vak’ası”, *TTK Belleten IX/33*, (1945) ss.89-133.

_____, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Ankara 2000, ss.114-116.

Ünal,Tahsin, "Harp Okulu Tarihi", *BTTD* ,C II.,Sayı:9 (1968), ss. 21-25.